

2/

MOGOROSI II

Obtainable at The Book Depot, Box 76, Rustenburg

MOGOROSI II.

Lokwalô VI

lwa

go ithuta go buisa.

Lo kwaletswe

Barutwana ba Seêma VI.

+

— *Kgatisô II.* —

+

Lo kwadilwe ké bakwadi
ba Missione ya Hermannsburg.

1948.

9/11/58

Lokwalô II.

1. KÔPANÔ YA AFRIKA BORWA.

Lefatshe, le bontsi jwa Batswana ba agileng mo goilôna, le bidiwa la Kôpanô ya Afrika borwa. Ha le bidiwa la Kôpanô, re ka lemoga go re, ga sé

lefatshe le le lengwe fêla, mme e le lefatshe le le kopantseng mafatshe, go nna le le lengwe fêla. Mafatshe a a kopantsweng jalo a manê, ebong: Transvaal le Freistata le Koloni le Natal. Lefatshe, le batho basweu ba tsenyeng pele mo go lona mo mafatsheng ao, ké la Koloni. E ne e le ka 1652, ha Bahollander ba romêla Jan van Riebeeck teng, gore a lemê merôgô teng; e tle e re dikêpê tsa bôna, tse di tswang le tse di yang kwa India, di feta teng, di nnê le kwa di bônang merôgô le metsi teng.

Bathalefi ba tiragalô ya mafatshe ba supa go re, mo sebakeng seo merafe ya Bantu, ebong Ba-

tswana le Matebele, gongwe Masolo, e ne e ise e tsene mo lefatsheng la Afrika borwa. Mme e ne e le Masarwa gongwe Barwa le Mahottentot fêla a a neng a agile mo lefatsheng la Afrika borwa. Merafe ya Bantu e ne e sa ntse e le ntlheng ya botshêka, e ise e tsene mo lefatsheng le; mme le galê e setse e le mo tseleng ya go ya teng, kooteng e eteletsewe-pele ké Matebele. Selô se se supang go re, Matebele e ne e le ôna a a neng a eteletse merafe eo pele ké ka gonne e ne e le bôna ba ba ileng go aga kwa pele go fitlha kwa lewatleng. Selô sa bobedi se se supang go re, go ntse jalo ké puô ya Matebele e e tlhakanyeng le ditumô tse e seng tsa merafe ya Bantu, mme e leng tsa Serwa, tse di tshôpanyang leleme, ha motho a re oa di bua. Matebele ké morafe o o palêlwang ké go ithuta dipuô tsa seeng. Ha jaanong ditumô tse di thata thata tseo di tsenye mo puong ya bôna, go supa go re, di tsenye teng ka beng ba tsôna, ebong Basarwa le Barwa le Bakgothu le Mahottentot; ké go re: Matebele, erile a fitlha mo merafeng eo, a e tlhasêla ka ntwa, a bolaya banna, mme a itsêêla basadi ba bôna, ba ba fetileng ba ruta bana, ba ba ba tsetseng le Matebele ao, puô ya bôna, e e neng ea ya go tlhakana le Setebele, gore e be e nnê yôna puô ya Setebele, gongwe Sesolo.

Mo bathong basweu ké Bahollander ba ba simolotseng go aga mo Afrika borwa ebong kwa Koloni. Mme ka e ne e le lefatsheng le le atlhameng, le le nang le temô e ntlê, e e ba busetsang thata, ba fetile ba oketsêga ka bonakô ka Baduits le Bafora. Batho bao ba ne ba ikôpanya, ba nna morafe o le mongwe fêla. Mme ka ba ne ba tshelela ka go lema, ba akofa ba bidiwa Maburu ké go re: ba ba burang. Puô ya bôna ké e e bapileng thata le ya Sehollands. Maburu ao, a ne a tswêlêla-pele ka bonakô thata mo dilong tsa lefatsheng ka go bapatsa merôgô mo dikepêng, tse di ntseng di feta kwa Kapa. Erile Maesemane a lemoga molemô wa lefatsheng leo, a le thopa;

mme bontsi jwa Maburu, ka go se rate go laolwa ké Maesemane, ba fudugêla ntlheng ya botshêka kwa Freistata le kwa Transvaal. Mme le koo ba tllhasêlwa ké Maesemane ka ntwà e e bidiwang ya Maburu, e e tllhabanyeng go tswa 1899 go ya 1902; e le e ka yôna Maesemane a thopetseng Maburu lefatshe la bôna; mme a ba dumêlla gapê go ipusa ka nosi ka 1907. Kôpanô ya Afrika borwa yôna e simolotsê ka 1910, ka go ikôpanya ga Transvaal le Freistata le Kap-Koloni le Natal go nna lefatshe le le lengwe fêla. Le ha lefatshe la Kôpanô le ipusa ka nosi, kgosi ya lônà le e kôpanetse le lefatshe la England; mme mono e êmêlwa ké Morêna yo o bidiwang Goeverneur-Generaal. Lekgotla la gawê ké Tona di le 12, tse di thusiwa ké banna ba le 138, ba ba itshenkêlwang ké batho basweu, mme ba bidiwa Parlamêntê.

Batho batsho le bôna ba na le Tona, e e ba êmêlang; mme e e thusiwa ké banna ba le banê ba ba itshenketsweng ké batho batsho, le ba le banê ba ba tllaotsweng ké Goeverneur-Generaal. Lefatshana lengwe le lengwe le lônà le santse le na le lekgotlanyana la lônà, le le ipusang ka nosi ka lônà ntlheng ya dikolo tsa bana le dihospitala le ditsela le bo-masepala.

2. BATSWANA.

Batswana ké lotsô longwe lwa morafe o mogolo, o mo dikwalong o bidiwang morafe wa Bantu. Leina leo le tserwe mo Setebeleng, se se reng: Abantu, ké go re: Batho. Merafe yotlhe ya Bantu koo teng bogologolo tala e ne e tswa kwa botshêka jwa Afrika, gongwe kwa Asia. Mekgwa e le mentsi ya Batswana e supa go re, ba kile ba kôpana le merafe e go itsiweng go re, e ne e agile teng. Bogolo ké morafe wa Bajuda, o re itseng

ka Beibêlê go re, mekgwa ya Batswana e tshwana
thata thata le ya ôna, jaaka mokgwa wa Seantlo le
wa Bogwêra le mekgwa e mengwe. Mono Afrika

Motswana.

Borwa morafe wa Bantu re ka o kaoganya dikaro-
long tse pedi tse dikgolo, ebong: Batswana le
Matebele. Batswana gapê ba dikarolô tse tharo,
ebong: Batswana le Mapedi le Basotho. Matebele

le ôna a dikarolô di le tharo ebong: Matebele gongwe Masolo le Maswasi le Maxosa.

Merafe ya Batswana e agile mo Transvaal ntlheng ya bophirimatsatsi le ya botshêka le mo Botswana le Rhodesia le Freistata le Koloni ntlheng ya bophirimatsatsi jwa botshêka le Lesotho; mme Matebele ôna merafe ya ôna e agile mo Transvaal ntlheng ya botlhabatsatsi jwa borwa le mo Natal le mo Koloni ntlheng ya botlhabatsatsi.

Batswana bogolo ba agile mo dikgweng le mo dilokong. Ka e le batho ba ba phelang ka kgomo le temô; mme tirô ya go lema e ne e le ya basadi, ba ba neng ba e dira ka mogoma wa petlwana. Jaanong e le go re, ba ne ba sa leme boteng thata. Mme ka ba ne ba sa leme boteng, go no go batlêga go re, ba lemê mmu o o nonneng, o o ka ba busetsang ba ntse ba sa o leme sentlê. Ké sôna se se dirileng go re, ba itlhaolêla mafatshe a selôkô go aga mo go ôna. Mme ka lefatshe la Borwa le tlhoka selôkô, re fitlhêla Batswana ekete ba ne ba le ila, ba sa aga mo go lona thata, mme bogolo e ne e le lefatshe la Barwa fêla. Selô se sengwe, se ekete se neng se gôga Batswana, ké ditlhare, tse ba neng ba ja maungô a tsôna, ha go le tlala, mme ba ôra dikgong tsa tsôna mo marigeng. Mollô ba ne ba o bôna ka go o fêtlha ka dithôbane tsa setlhare sa Morula, se se borumaruma.

Puô ya Setswana ké e e ntlê thata, e e bile e bolokegileng sentlê; mme e baša jaanong ba e senyang ka go e tlhakatlhakanya le dipuô tse dingwe fêla. Puô ya Setswana e bapile le ya Setebele, mme e gaisa ya Setebele kwa kgakala ka bophêpajwa yôna. Matebele a sentsê puô ya bôna ka ditumô, tse motho o ka di kgônang fêla ka go gôgôrôpanya leleme, mme tse ba di utlwileng mo Masarweng gongwe mo Bakgotung. Basotho le bôna ba sentsê puô ya bôna ka go e tlhakanya le Setebele. Batswana bôna ba bolokile puô ya bôna go gaisa merafe eo. Mo Setswaneng sotlhe re fitlhêla lefoko

le le lengwe fêla, le le nang le tumô eo, ya go rôba leleme; ké lefoko le re le fitlhêlang mo seaneng se se reng: Nglê nglê ga a phedise, go phedisa go ititêla. Ké selô se se gakgamatsang thata thata, ka Matebele, a re itseng go re, ké morafe o o palêlwang ké go ithuta puô ya seeng, e le bôna ba ba sentseng puô ya bôna ka ditumô tseo; mme ha re akanya go re, go ne go ka diragala jang jalo, re ka gopola go re, erile merafe ya Bantu e fologa kwa Botshêka, Matebele a bo a e eteletse pele, mme jalo a fitlha pele mo merafeng ya dipuô tsa ditumô tseo, a ba fenyâ, a bolaya banna, mme a itseela basadi ba bôna. Jaanong basadi bao, ya nna bôna, ba ba sentseng puô ya Setebele ka ditumô tseo, ka go di ruta bana ba bôna.

Batswana ba agile mo metseng, mme ba bu-siwa ké Kgosi, e bogosi jwa yôna bo ruiwang ké morwa yôna yo mogolo, ké go re: morwa wa ntlha wa mosadi yo mogolo wa kgosi. Kgosi e ne e na le thata e kgolo mo Batswaneng, e boifiwa segolo.

Kwa ntlê ga go lema le go disa dikgomo tirô ya Motswana e ne e le ya go suga matlalô, le go roka dikobô le go tsoma ka dintja le ka bora le metswi, le ka go êpêla diphôlôgôlô lemena le go di thaisa ka seru le ka mmotlwane, o lelodi la ôna le logiwang ka kgobati ya setlhare sa mmabi. Dinônyane tsôna o na a tle a di tshware ka boletswa. Mo ntweng o na a tlihabana ka tsaka le ka lerumô le ka bora, jo metswi ya jôna o nang a e tshola mo pataneng, e e neng e bidiwa kgôtlôpô; mme a iphemêla ka thêbê ya letlalô la kgomo.

Motswana o na a sa inyadise, o na a nyadi-siwa ké raagwê, a tsaya mosadi a le mongwe gongwe ba le bantsi, ba ba tsêwang ka bogadi. Ha mosimane a sena go rupa, mme rragwê a gopola go re, ké nakô go re, a nyalê, a ye go mmatlêla mosadi. Ha a mmatla, baabo ngwanyana ba phuthege, ba ikgakolle go re, a ba tlaa

dumêla, le go re, ba tlaa batla bogadi bo le kaë. Fa ba sena go dumalana, ba bolelele rragwê mosimane go re, ba kopa dikgomo di le kana. Dikgomo tseo, ké tse go duêlwang bana ka tsôna. Fa di ise dii tswe, bana e nne baabô mosadi, mme fa di ntshitswe, ké gôna bana e leng ba monna. Fa ntatê wa mosimane a sule, tirô eo, e dirwe ké mogolowê yo mogolo, ka gonne ké êne yo jaanong o laolang ntlo yotlhe mo boemong jwa ga rraagwê.

Mekgwa ya Batswana e ne e rulagantswê sentlê, le ha e ne e sa kwalwa; ee, e bile e ne e tiile, e tlhômame, fêla jaaka molaô, le go gaisa melaô e mentsi ya ka jeno e e kwadilweng.

Batswana ba ne ba itse go tlotla bagolo le bagodi, ba bile ba na le melawana, e e dirilweng fêla, go sireletsa ba ba ntseng jalo. Selô fa se thwetse ké mosimane, a ba a sa lêtlêlêga go se itsêela; nyaya, se ne se neiwa yo o godileng. Fa go tlhabilwe kgomo gongwe le ha e le eng, batho ba ba ša ba ne ba sa kake ba leka go ja dinama tsa bagodi, jaaka dipphilô le pelo, le tse di ntseng jalo. Go no go sé motho opê yo moša, yo o neng a ka leka go ganetsa yo o godileng. Ka ntlha ya moo ké selô se se gakgamatsang thata, fa ka jeno re ntse re utlwa bagolo ba lela, ba re: bana ga ba re utlwe.

Matlo a Batswana e ne e le a madikologa, a a nang le lobôta, lo lo neng lo agiwa ké basadi. Kwa ntlê ga lobôta leo go no go êpêlwa dikôta, tse ditlhomeso tsa marulêlô di emisiwang mo go tsôna. Mo gare ga ntlo go epelwe kôta e e telele-telele, e e tshegetsang ditlhomeso kwa go-dimo, e e neng e bidiwa pinagare. Go no go rulêlwa ka bojang, jo bo neng bo rokêlêlwa ka kgobati, bogolo ya Mookana. Kwa pele ga ntlo go no go agilwe lelapa. Lelapa leo le ntlo eo, e ne e kgapiwa ké basadi ka bolôkô jwa kgomo. Mme kana ba na ba itse go kgapa sentlê jangnê,

basadi ba Batswana; go le phêpa, go le gontlê, go kgatlha. Ya re ka ba agile mo lefatsheng le le bothito, Batswana bogolo ba ne ba nna mo lelapeng, ba ne ba itisetsa teng, ba jêla teng, ba rôbalêla teng; e le pula fêla le seramê le diphefô, tse di ba tshabisetsang mo tlung.

Ka jeno dilô tsotlhe tseo di ile kae? Kana go gakgamatsa thata jangnê, ka go sa latlhwa fêla dilô tse di sa siamang le mekgwa e e maswê, mme le tse di ntlê-ntlê di latlhilwe. A Batswana ba ithutê mekgwa ya bo rrabô e mentlê, ba e dirisê, ba tlogêlê fêla e e neng e sa siama.

3. DITŠABA TSA BATSWANA.

Ha go twe: Motswana, ké go re: Motswe o monnye, modinyana gongwe lotsônyana. Jalo Batswana ké modinyana mongwe gongwe lotsônyana longwe; mme ké lwa eng? A ga sé lwa morafe o motsho, o o bidiwang wa Bantu, ké go re Batho? Batswana kooteng e ne e le lotsônyana lo lonnye fêla lwa morafe wa Bantu, o o tsileng mono Afrika borwa, o tswa kwa botshêka. A ga se kantlha ya moo ka ba ne ba ipitsa Batswana; kampo a ba ipiditse jalo, ka gonne ba sa ikae sepê? Ga go kake ga gakgamatsa, fa e ka ba sôna se se ba dirisitseng go ipitsa: Batswana, Lotsônyana lo lo nnye, gonne le ka jeno go santse go ntse jalo. Ekete ga go na morafe opê, wa batho batsho, o o sa ikgatlhalleng sepê, jaaka ôna morafe wa Batswana. Selô seo re ka se lemoga bogolo, ha re êla-tlhôkô kafa Batswana ba latlhang puô e ntlê-ntlê ya bôna ka bonakônakô ka teng. Ga go na morafe o mongwe wa batho batsho, o o tlhokomologileng puô ya ôna jaaka ôna morafe wa Batswana; mme ha o sa thanye, wa simolola go e tlhabanêla, bogolo mo metseng e megolo ya

batho basweu, e tlaa akofa e nyêlêla, e mediwa ké Sesotho gongwe ké Sepedi. Fa Batswana ba sa thanye, ba tlaa fitlhêla morafe wa bôna le ôna o senyegile, o meditswe ké merafe e mengwe.

Morafe wa Batswana o agile go tswa kwa Kudumane le Mangaung ntlheng ya borwa go ya go feta kwa ga Mangwato mo ntlheng ya botshêka; le go tswa kwa Marapyane mo ntlheng ya botlhabatsatsi, go ya kwa Molopolole mo ntlheng ya bophirimatsatsi. Lefatshe lotlhe leo ké le Batswana ba agileng mo go lônâ. Ga go na morafe o mongwe wa batho batsho o o agileng lefatshe le le kanakana; ee, ga go na morafe o mongwe mo merafeng yotlhe ya batho batsho, o o kana ka morafe wa Batswana. Jalo ké selô se se gakgamatsang thata thata, fa tôta le leina la bôna ba lêtlêlêla, gore le ba latlhêgêlwê, jaaka ba bantsi ba bôna ba ntse ba ipitsa Basotho.

Morafe oo wa Batswana o na le ditšaba di le dintsi, tse bogologolo Motswana mongwe le mongwe o na a di itse, mme tse ka jeno bana ba Batswana ba sa tlholeng ba di itse. Go ka nna molemô thata, fa le mo dikolong go ka tlhokô-mêlwa, gore bana ba di ithutê. Ditšaba tseo ké tse:

I. Bahurutshe. Ké batho ba ba binang Tshwene, mme ba kaiwa, e le bôna ba bagolo mo ditšabeng tsotlhe tsa Batswana; ka ebile ba bidiwa Balomathôtsê, ba ba neng ba rôba pele mo ditšabeng tsotlhe. Go no go sena setšaba sepê sa Batswana, se se neng se letleletswe go rôba, ha Bahurutshe ba ise ba simolole. Bahurutshe ba agile kwa Kolobeng le kwa Motswedi le kwa Suping le kwa Dinokaneng le kwa Manogêlê le kwa Lekubung le kwa Maanwane le kwa Mošaneng le kwa Lehurutshane le kwa Blouberg le kwa nokeng ya Botletli.

II. Bakgatlha. Ké batho ba ba anang Kgabo, monnawê Tshwene. Ba agile kwa ga Motshodi le kwa Sikwane le kwa Molelwane-Mataba le kwa Mmanaana le kwa Moruleng le kwa Mokgalwaneng le kwa Mosêtlha le kwa Mmakau le kwa Marapyane le kwa Seabe le kwa Mmamotlhake.

III. Bakwena ba bina Kwena. Ba agile kwa Bethanie le kwa Hebron le kwa Jeriko le kwa Tshefoge le kwa Swartkop Dst. Ventersdorp le kwa Phokeng le kwa Kana le kwa Luka le kwa ga Motlala le kwa Matau le kwa Matlhako le kwa Middelburg le kwa Pietersburg le kwa Molepolole

IV. Batlôkwa ba ana Thakadu. Ba agile kwa Kôlôntwane le kwa Gaborone le kwa Putfontein le ntlheng ya Pietersburg.

V. Bataung ba bina Tau. Ba agile kwa Moubane le ntlheng ya Middelburg.

VI. Batlounge ba ana Tlou. Ba agile kwa Bapong le kwa Tlhakong le kwa Phôrôtihwane le Botshabêlô, Dst. Lichtenburg.

VII. Baphiring ba bina Phiri. Ba agile kwa ga Mabalane.

VIII. Banareng ba ana Naare. Ba agile kwa ga Ramotswa le kwa Gabane le kwa Kgadubeng le kwa Mafêfêrê.

IX. Barolong ba ana Thôlô gongwe Tshipi. Ba agile kwa Mafikeng le kwa Phitshane le kwa Bodibê le kwa Khunwana le kwa Thabantsho le kwa Ganyesa le kwa Setlagole.

X. Batlhaping ba bina Tlhapi. Ba agile kwa Dithakong le kwa Dithakwaneng le kwa Mamosêtlhana.

XI. Baphuting ba ana Phuti. Ba agile kwa Serowe le kwa Maung.

XII. Ba ga Maloka ba bina Kolobê. Ba agile kwa ga Maloka le Mamabole.

XIII. Bakubung ba ana Kubu. Ba agile kwa Molote.

XIV. Baphalane ba bina Phala. Ba agile kwa Phalane.

XV. Barôkôlôgadi ba ana Noko. Ba agile kwa Melôrane.

XVI. Bangwaketsi ba ana Kwena. Ba agile kwa Kanye.

4. DIKGOSI TSA DITŠABA TSE DIKGOLO TSA BATSWANA.

Dikgosi tseo ka e le batho ba ba sa nneleng rure mo lefatsheng, mme ba ba nang le lobaka lwa bôna lo lo fetang kafa Modimo o ikaeletseng ka teng, di tlaa kaiwa fêla ka maina a losika, a a salang. le ha tsôna di sa bolo go tsamaa, mme gô busa bana ba tsôna.

Mo Bahurutsheng ba Dinokana go busa Morêna Moilwa. Kwa Maanwane go laola Morêna Gôpane, mme kwa Motswedi go busa Morêna Mangope.

Bakgatlha ba Motshodi le Moruleng ba laolwa ké Morêna Pilane. Kwa Mosêtlha go busa Morêna Makapane, mme kwa Marapyane gôna go laola Maubane Moepi.

Bakwena ba Bethanie le ba Hebron le ba Jeriko ba busiwa ké Morêna More Mamogale. Kwa Kanye go laola Morêna Bathoeng, kwa Phokeng go busa Morêna Mokgatlê, kwa Matlhako go busa Morêna Molefê mme kwa Molepolole gôna go laola Morêna Setšele.

Baphuting ba Serowe ba busiwa ké Morêna Kgama, mme kwa Maung gôna go laola Morêna Mothibê.

Barolong ba ba kwa Mafikeng ba busiwa ké Morêna Montshiwa, kwa Phitshana go laola Morêna Motsewakhumô; mme kwa Bodibe ké Morêna Matlabe; mme Morêna wa kwa Khunwana ênê ké Morêna Mosoêtê.

Batlhaping Morêna wa bôna ké Morêna Mankurwana.

Banareng kwa ga Ramotswa ba busiwa ké Morêna Mokgosi; mme ba ba kwa Kgadubeng bôna ba laolwa ké Morêna Mothibê.

Batlôkwa ba ba kwa Kôlôntwane ba laolwa ké Morêna Tlhôlwê mme ba ba kwa Gaborone bôna ba busiwa ké Morêna Motlapeng.

Batloung ba ba kwa Bapong ba busiwa ké Morêna Mogalê; mme kwa Tlhakong gôna go busa Morêna Mabe.

Baphiring kgosi ya bôna ké Morêna Mabalane.

Ba ga Maloka ba busiwa ké Morêna Molete.

Baphalane Kgosi ya bôna ké Morêna Ramokôka.

Bakubung ba Molote bôna ba busiwa ké Morêna Monnakgotla.

Bangwaketsi bôna ba busiwa ké kgosi Bathoeng II.

Dikgosi tseo tsa ditšaba tsa Batswana, di na le thata e kgolo mo ditšabeng tseo; mme ké tshwanêlô, gore kwa di lekang go thusa ditšaba tsa tsôna teng, mmusô wa lefatshe le ôna o êmê ntlheng ya tsôna, o di sireletse. Dikgosi tseo dia tle di kôpane mmôgô, go ikgakolola se di ka se dirang go thusa le go tsholetsa ditšaba tsa tsôna, le go di tsweledisetsa pele. Go ka itumedisa thata thata jangnê, ha mo dikôpanong tse di ntseng jalo go ka kgônêga go bôna le go dira sengwe, se se ka thusang go boloka bomorafe le go tshegetsa puô ya setswana, gore e se ka ya senyêgêla pele.

5. PUÔ YA SETSWANA.

Bontlê jwa jôna.

Puô ya Setswana ké puô e ntlê-ntlê thata, go gaisa dipuô tse dintsi mo lefatsheng. E ntlê mo modumong wa yôna, mme ebile e ntlê mo melaong ya yôna; ee, e rulagantswê sentlê thata kafa melaong ya puô, go feta dipuô tse dintsi tse dingwe. Go na le dipuô tse dintsi, tse re fitlhêlang melaô ya tsôna e re: go tshwanetse ga nna jaana, mme tse mafoko a mangwe a tsôna a sa utlwaneng le melaô eo, mme a e fapogile; a e reng a lebanngwa le melaô eo, go tse: go ntse jalo mo mafokong otlhe kwa ntlê ga mafoko ao. Mo puong ya Setswana ga goa nna jalo. Mafoko a yôna ga a kgôpô; ga sé a a ganang go ikokobeletsa melaô ya yôna, mme a eme sentlê mo melaong e entseng jalo, kwa ntlê ga mafokonyane ase kae fêla.

Mme modumô wa yôna le ôna ké o o montlê o o utlwanang le mokwalô wa yôna, go gaisa wa dipuô tse dintsi tse dingwe. Mo puong ya Seesemane. O ka fitlhêla go kwadilwe Knife, mme ha motho a go buisa gôna o utlwe a re: Naif. Gongwe o ka fitlhêla go kwadilwe: Know, mme ha motho a go buisa o utlwe a re: Nou. Setswana sôna se bua jaaka se kwadilwe, gongwe se kwalwa jaaka se buiwa.

Mme Setswana ebile se sentlê thata thata ka go itse go tlhalosa dilô go gaisa dipuô tse dintsi thata. Re ka akanya fêla kafa se buang ka teng kaga ditshika le ditsala mo lekwalong la Morafadinotshe. Ké puô efe e ngwe, e e itseng go re: Rrakgadi, ké go re kgaitsadia rrê? Re utlwa go tse: Oom gongwe Unkel mme ga re itse go re, a ké Malomê gongwe Rrangwane gongwe Rrêmogolo. Gongwe re utlwa go tse: Tante gongwe Aunt, mme ga go opê, yo o ka tlhaloga-nyang ha go twialo, go re, a ké: Rrakgadi

gongwe Mmangwane gongwe Mmêmogolo. Mo dipuong tsa batho basweu ekete ké Seswede, se se atametseng Setswana mo dilong tseo ka go itse go di bolêla, gore di tlhaloganngwê ké mongwe le mongwe, yo o di utlwang; a sa tlhole a botsa go re: a-ké monnaa rraago gongwe mmaago, gongwe a ké mogoloê, le jalo le jalo. Mme le ha le sôna Seswede se itse go bua, gore go tlhaloganyê-sêgê, se sa ntse se gaisiwa ké Setswana mo go tse dingwe. Ka nnete Setswana ké puô e ntlê-ntlê. Ké puô efe, e e itseng go farologanya fa gare ga go patlama le go kanama, ké efe e e itseng go ôra le go aramêla. A re e ithuteng ka tlhoa-falô yotlhe.

Tlhotlhomisêgô ya yôna.

Selô se se gakgamatsang sa Setswana, ga sé fêla bontlê jwa sôna, mme ebile ké mokgwa, o se tlhotlhomisêgang ka ôna. Fa motho a ka akanya fêla, kwa mafoko a sôna a tswang teng, o tlaa fitlhêla mafoko a le mantsi a sôna a lemosêga ka bonakônakô, kwa a tswang teng. O ka gopola lefoko la: Motswana. Fa O leka go le tlhotlhomisa le go le akanya thata, O tlaa fitlhêla ka bonakô go re, le tswa mo lefokong la: Go tswa, fêla jaaka lefoko la: Lotsô gongwe la Motswe, le lônâ le tswa mo lefokong la: Go tswa. Motswe ké modi, mme Motswenyana gongwe Motswana ké modinyana. Jalo, fa go twe: Motswana ké go re: Modinyana, le fa re sa itse go re, go teiwa modinyana wa eng. Gongwe re ka gopola lefoko la: Motlaagana. Fa re le tlhotlhomisa, re le akanya sentlê, re tlaa fitlhêla ka bonakô go re, le tswa mo mafokong a go re: Go-tla-e-aga, mme le kaya: Mo-tlaa-e-aga o monye; ké go re: Ké ntlwana, e motho a e agang ka go ithaya a re: Ke sa ntse ke tlaa aga engwe, e e tlaa nnang yôna tôta ntlo, gonne eno ké ntlwana ya pele fêla, e ke sa ntseng ke tlaa nama ke tshabetse mo go yôna, ke sa ntse ke aga e ngwe.

Gongwe re ka gopola lefoko la »Mosadi«, mme re tlaa fitlhêla ha re le akanya, le lônâ le supêga ka bonakô kwa le tswang teng le se, le se kayang. Gonne lefoko la »Mosadi« le tswa mo lefokong la »go sala«; mme ha re rata go le tumisa sentlê, re tshwanetse ra sé ka ra re: Mosadi, mme re ka bo re re: Mosadi, gonne ka Mosadi go kaiwa yo o salang, ebong mo gae, fa banna ba ile tlhabanong, gongwe ba ile go tsoma gongwe go disa dikgomo.

Rure puô ya Setswana e ntlê thata, ké e e tlhotlhomisêgang sentlê. Re ka akanya mafoko a mantsi a a ntseng jalo; mme re tlaa fitlhêla ka bonakô kwa a tswang teng, le se a se kayang. A re ke re akanye mafoko a: Sebokolodi, Kgogomosô, Kopadilalêlô, Dikgakologô, Selemô, Letlhafula, Mariga, Mosô, Motshegare le Mantsiboa gongwe Maitsiboa. Fa go twe »Sebokolodi«, tôta ké go re Seboko-lelodi, ka e le seboko se se tshwanang le lelodi le le logilweng. »Kgogomosô« ké naledi e e êtêlêlang mosô pele, e o gôga, e o tsisa, gonne ha e bônala, mongwe le mongwe a bo a itse go re, jaanong mosô o gaufe, ka e o gôga. »Kopadilalêlô« e ntse e le yôna naledi eo; fa jaanong e ea go bônala maitsiboa, fa go ea go jewa dijô tsa maitsiboa, tse di bidiwang Selalêlô, ka e le tse di jewang go ea go lalwa. Ké ka ntlha ya moo, naledi eo e bidiwang »Kopadilalêlô.«

»Dikgakologô« ké sebaka sa fa mariga a feta mme dikgapetla tsa seramê di gakologa, di sa tlhole di bônala, tôta le mo bosigong. »Selemô« ké sebaka sa fa batho ba lema, sebaka se se latêlang sa Dikgakologô. »Letlhafula« ké go re: Di tlaa fula, ebong dikgomo, gonne kgomo e ne e le botshelô jwa Motswana, mme fa go twe: di tlaa fula, mongwe le mongwe o na a itse go re, go kaiwa tsôna dikgomo, le fa di sa kaiwa ka leina, go sa twe: dikgomo di tlaa fula. Letlhafula ké sebaka sa majang a magolo, sebaka se segolo sa mafulô a dikgomo, gonne fa go twe:

Bojang ké go re: Se kgomo e se **jang**. »Mariga« ké go re: Madiga, ebong sebaka se se digang matlhare le dikgomo, ka e le se se di otisang thata thata, tse dingwe di be dii we, di palelwe ké go tsoga, dii swe. »Mosô« ké sebaka sa **goo sa**, ké ka moo se bidiwang Mosô. »Motshegare«, ké go re: Motsi-gare, ka e le sebaka sa fa gare ga letsatsi. »Maitsiboa« ké go re: goa itsiwe go re, jaanong tsotlhe dia boa, di tla gae, ka gonne bosigo boa tsêna, gongwe go ka twe: Motsi oa boa. Mme fa go twe: »Mantsiboa«, go kaiwa mantsi aa boa, a boêla kwa gae, gongwe kwa sakeng.

Kana Setswana se sentlê jang, mme se utlwêga gagolo jang. Go na le lefoko le lengwe, le re sa ntseng re ka le akanya, ké lefoko la: »Gadi«, le re le fitlhêlang mo mafokong a: Bogadi, Namagadi, Kgalagadi, Motlhôlagadi, le Moswagadi. Ka galê lefoko la »Gadi« le kaya tsa sesadi. Jalo fa go twe: Bogadi, go teiwa se se ntshediwang mosadi. Namagadi ké go re: Selo sa nama ya sesadi. Kgalagadi ké go re: Kwa tsa sesadi di kgalang teng, kwa di fêlang gôna, di sa tlhole di bônala teng. Mme Moswagadi êna, ké motho yo o swetsweng ké mosadi; e re ka Motlhôlagadi gôna go teiwe mosadi yo o tlhotseng kwa moragô jaaka monna a tsamaya; ké go re, aa swa. Ké puô efe engwe e e itseng go farologanya dilô jaaka mo mafokong a: go **patlama** le go **kanama**, gongwe a: Ke **tlhotse** le semangmang gongwe ke **letse** naê?

Kgakgamatsô kaga puô ya Setswana.

Puô ya Setswana rure ké e e gakgamatsang ka bontlê jwa yôna ntlheng ya go buisêga sentlê mo mokwalong wa yôna, le ntlheng ya go rulaganyêsêga sentlê mo melaong ya puô, e sa e fapoge, le ntlheng ya go utlwêga sentlê-ntlê. Jalo motho o na a ka gopola go re, beng ba yôna ba tlaa e boloka thata thata, ba e tlotla, ba e rata, ba e lebêlêla, gore e se ka ea ba ea senyêga,

ea latlhêga. Mme selô se se gakgamatsang bogolo go tsotlhe, ké fa go sa nna jalo ka gopê. Fa motho a êlatlhôkô, o tlaa fitlhêla eketse ga go na puô epê, e beng ba yôna ba e nyatsang le go e senya thata thata jaaka yôna puô e ntlêntlê e. Ké go reng ka mo lefatsheng la Batswana o ka fitlhêla dikitsisô tsotlhe tsa melaô, di itsisiwe batho batsho, di kwadilwe ka puô ya Setebele le ya Sesotho, mme e seng ka gopê ka puô ya Setswana? Fa go ntse jalo, molato o tswa kae? Molato o mo beng ba puô, ba ba sa e tshabaneleng. A rure kwa Lesotho re ka fitlhêla dikitsisô tsa melaô di kwadilwe ka Setswana? Mme ga sé dikitsisô tsa batho basweu fêla, tse di supang tatlhêgô ya puô ya Setswana. Kajeno puô eo e kae mo matlong a beng ba yôna? Ké selô se se utlwisang botlhoko thata, fa re bôna jaaka puô e ntlêntlê e, e ntse e senyêgêla pele, mme ebile e senngwa ké bana ba yôna ka nosi, ka go e tlhakatlhakanya le dipuô tse dingwe; le gôna e se fêla tsa batho batsho; mme ebile e le go e tlhakanya le dipuô tsa batho basweu.

E senyegile puô e ntlêntlê ya Setswana; mme fa e kabo e sa bolokiwe ké Baruti mo dikwalong, e ka bo e sa bolo go êla rure. Ka jaanong re santse re e fitlhêla mo dikwalong, a mongwe le mongwe a lekê ka thata yotlhe go e tshabanêla, ka go e bua ka bophêpa, a sa e tlhakatlhakanye le dipuô tse dingwe, le ka go e êmêla mo go ba bangwe, ba o fitlhêlang ba e nyatsa, ba ipuêla dipuô di sele fêla, mme yôna ba sa e bue, gongwe ba e senya ka dipuô tse dingwe, tse ba tsenyang mafoko a tsôna mo go yôna. Yo o sa rateng puô ya morafe wa gagwê, ga a rate morafe wa gagwê; mme yo o nyatsang puô ya ga mmaagwê, o nyatsa mmaagwê; mme eo o nyatsang mmaagwê le morafe wa gagwê, ké eo o inyatsang ka nosi.

Ké gôna a re reng:

- 1) Setswana malona se sentlê jang?
Ga go na puô e e se phalang.
Re tlaa se tlotla, re se rata,
Re se ithuta thata thata.
- 2) Setswana ee, se rulagantswê sentlê jang?
A e teng puô e e se fetang.
Le ka melaô le pharologanyô?
Ka tumô le ka thulaganyô,
- 3) Setswana ia, se senyegile thata jang
Bo: Taromo le Snakease ao, ké ba ba batlang,
Mo Setswaneng, a bao ga sé basenyi fêla?
Baa reng, fa ba ntse ba se kgomarêla?
- 4) Setswana kana se ratêga thata jang?
Ee, rure ké masilo, a a se senyang,
A se tlhakanya le dipuô tsa seeng,
Mme a se sotla jalo merafeng.
- 5) Setswana malo se monate jang?
Ga ee yô puô, e e ka se gaisang.
Re tlaa se bôka, re tlaa se êmêla,
Re se tumisa, re se tlhabanêla.

6. DIPINA LE MELODI YA BATSWANA.

Rea tle re utlwe Batswana ba bangwe ba bua kaga dipina le go bina, mme ba raya Difela le go ôpêla, etswe dipina le difela, le go bina le go ôpêla e le dilô tse di sa tshwaneng. Dipina dia binwa, mme go bina ké tirô ya maoto a motho; mme difela tsôna dia ôpêlwa, mme go ôpêla gôna ké tirô ya kodu ya motho. Dipina dia bônwa, mme di ka kgatlha mathô, mme difela tsôna dia utlwiwa, mme di ka itumedisa ditsêbê tsa motho. Ka moo dipina le difela ké dilô tse di sa tshwaneng ka gopê. Mme go ka ne go tswa kae, ka Batswana bangwe ba ntse ba

fosa jalo, ka go bitsa dipina, ba re: difela; le go ôpêla ba go bitse go bina? Merafe yotlhe, le yôna ya batho batsho le ya Batswana e na le dipina; mme ebile e na le difela; e itse go bina, mme ebile e itse go ôpêla. Mme mo merafeng yotlhe, rea tle re fitlhele dipina di felegediwa ka melodi, e ka ne e le ya diletsô gongwe e le ya difela, ya go ôpêla. Mme ga re kake ra re: Dipina di felegetsa melodi, mme re tlaa ne re re: Melodi e felegetsa dipina. Dipina ga dia dirwa ka ntlha ya melodi gongwe kutlwanong le yôna, mme melodi ké yôna e e dirilweng ka ntlha ya dipina le go utlwana le tsôna. Ka moo se segolo mo go tsôna ga sé melodi, mme ké dipina, mme melodi ké mekgabô ya dipina fêla. Mme ka pina e le se segolo, ka ntlha ya moo, le kwa e felegediawang teng ka melodi, ga re ka ke ra re: goô fa go le-diwa melodi, mme re tlaa ne re re: goa binwa. Mme ké teng fa Batswana bao ba fositseng teng. Ya re ka go bina le go letsa melodi gongwe go ôpêla kwa go dirafalang mmôgô teng, go ntse go bidiwa: go bina, bôna ba fitlhêla, ka leina le la go bina go teiwa melodi gongwe difela, tse di felegetsang dipina, mme jalo ba simolola go bitsa difela ba re: ké dipina; le go ôpêla, ba re ké go bina.

Dipina.

Fa e le go bina, rure Batswana le bôna ba ne ba go itse, ba bile ba le ditswerere tse dikgolo mo go bineng. Motho, yo o itseng sengwe kaga meraka ya Batswana, a kile a bôna tse di dirafalang teng, a bôna jaaka basimane ba Batswana ba golêla teng, ga go kake ga batlêga go re, a tlôtlêlwê kaga dipina tsa Batswana, bogolo tsa basimane ba bôna. Rure ké dipina tse dintlê tse di kgatlang matlhô a motho, mme tse di thusang mmini wa tsôna mo tshidilegong le phodisegong ya mmele le go thatafatsa le go tiisa dipotongwana

le marapô le mesifa ya ôna. Kana ba ne ba le ditswerere tse dikgolo jangnê basimane ba Batswana mo dipineng. O no O ka fitlhêla mosimane yo mosesane a a akgile maoto a gagwê, a a latlhetse kwa le kwa, a boe, a a tshôpaganye ka bobêbê jo bo gakgamatsang, O sa itse go re, motho a ka kgôna jang go feretlhanya dinaô ka bona-kônakô jo bo kalo, fêla jaaka eketse o loga mogala ka tsôna. Dipina tsa basimane ba Batswana e ne e le selô se motho a sa lapeng go itisa ka go se lebêlêla, le fa e ka nna dinakô tse dintsi. Mme le banyana ba Batswana le bôna ba na ba na le dipina tsa bôna, tse ba neng ba di bina ba le lesongwana, gongwe go bine a le mongwe. Le tsôna e ne e le tse dintlêntlê, di kgatlha motho go di leba, a sa lape go di lebêlêla sebaka se seleele. Banna le bôna ba ne baa tle ba bine ba ntse ba letsa ditlhaka, ba agile lesaka, gongwe go bine a le mongwe fêla, bogolo fa ba tswa ntweng, ba fentse, ba thopile. Foo kgosi e ne ya tle e dire modirô, go tlhabiwe dikgomo, batho baa je, ba itumele, ba khobokanye fa lekgotleng. Jaanong motho wa bôna a bitse, yo o bonyweng, a bolaile diganka, gongwe a thopile thata. A bidiwe ka leina, a tswe mo lesomong la bôna, a tsene mo patlelong e e fa gare, a bine teng ka marumô a gagwê. Motho yo o ntseng jalo o na a bidiwa Mogale. Pina engwe e kgolo ya banna e ne e binwa, fa Morêna a sule, a tshwanetse go fitlha.

7. MELODI LE DIFELA TSA BATSWANA.

Mme ga sé dipina fêla tse Batswana ba neng ba di itse; nyaa, le ntlheng ya melodi le difela gongwe go ôpêla ba ne ba se baeng. Ké mang yo o iseng a utlwe basadi ba tlhaba Mogolokwane, o ba supang ka ôna go re, ba itumêla, ba

thabile? Fa O ka tlhagisa sebôkô kwa ba kgo-bokanyeng teng, O tlaa utlwa ka bonakônakô jaaka ba se dumêlêla, ba se lebogêla ka go ôpa Mogolokwane. Mme fa O e utlwa, O ka itse go re, rure O amile dipelo tsa bôna. Ee, mogolokwane ké selô sa basadi, ké tumisô ya bôna, ké modu-duetso, o ba leng dinatla tse dikgolo mo go ôna. Kwa O utlwang mogolokwane o lelang teng, O ka itse go re, go tletse boitumêlô teng, ké sefela sa boitumêlô le pôkô, sa mosadi wa Motswana. Mogolokwane ké selô sa basadi, basimane sa bôna ké molodi, bogolo fa ba le merakeng mo dikgo-mong. Fa ba ile go di disa, fa ba di gama, gotlhe O no O ka utlwa melodi ya bôna. Mosi-mane mongwe, yo o nang a ile le Moruti wa gagwê kwa motseng o mogolo wa Johannesburg, o na a gakgamala thata thata ka a bôna dikagô tsa batho basweu, le tsotlhe tse ba di dirileng teng, a fitlhêla go re, rure batho basweu ba gaisa batho batsho kgakala kgakala ka botlhale le bo-natla mo dilong tsotlhe, a ntse a supa kgakga-matsô ya gagwê, fa a bua le Moruti. Mme selô seo kooteng se ne se sa mo itumedise, gonne erile go le motlhamongwe, a tla go Moruti wa gagwê, a simolola go bua le êna, a re: »Sengwe sôna rona batho batsho, le fa lona lo le botlhale jangnê, re lo gaisa ka sôna kgakala«. Moruti, yo o neng a setse a lebetse kgang eele ya malôba, a mo leba a re: »Ké eng?« Ké fa mosimane a bua ka pelo e e tletseng boitumêlô, matho a gagwê a phatsima, a re: »Ké molodi wa dikgomo.« Rure mosimane yoo o na a itse, se a se buang, gonne ga a teng motho mosweu, yo o ka lekang go iteka-nya le ngwana wa Motswana ka molodi, bogolo ha e le yo o goletseng kwa morakeng. O ka mo utlwa, fa a ya go katloa dimologa tse di kgwêbana, tse di tlhako e e bollô; mme a di nglenglebatsa ka melodi ya gagwê. Rure tôta le dinônyane ga di tsee sepê ka molodi mo mosimaneng wa Motswana, fa e le yo o goletseng kwa merakeng mo dikgo-

mong. A ka o ntsha molodi o mosesasesanyane, gongwe a o gogele kwa teng o mokima wa mogagaba, o o gagabang kwa tlase tlase, motho a ba a eletse go re, ntlha a ka tswêlêla pele a ntse a o leditse, a sa khutle. Mme bogolo fa a o roromisa, a ntse a o felegeditse ka mosumô wa kgamêlô e e phophomang lefulô, foo motho a kgaatlhege bogolo bogolo. Ga a teng motho yo o gaisang Ngwana wa Motswana ka molodi o o monatenate, o a o letsang a gama, kgomo e ntse e itumêla, e re: »Hmmm!«

Mme Batswana ebile ba na le difela tsa bôna, tse ba di ôpêlang. O ka ba utlwa basimane ba Batswana, fa ba rupisiwa, mme ba bolotsê mo mosong go ea go rwalêla, mme ba tsamaya ba di ôpêla difela tsa bôna. Batswana ba ne ba ôpêlêla sengwe le sengwe, e ka nna motho, e ka nna kgomo, ee! tôta le thaga e ba e letang kwa masimong, gongwe nônyane e ba e thaisitseng, dilô tsotlhe baa tle ba di opelele. Difela tsa bôna ba di ôpêla ka dikodu di le tharo ebong: Motenyane le Nokwana le Mopôrô, gongwe Mogagaba. Kana go ka nna molemô jangnê, fa Barutabana ba ka tlogêla maina a dikodu tse nnê, a batho basweu ba di bitsang ka ôna, mme ba dirisa maina ao a Setswana; ba a bitsa jaana: Kodu ya ntlha: Motenyane; ya bobedi: Thaga; ya boraro: Nokwana; mme ya bonê yôna Mopôrô. A re tlogeleng go tlhakanya le go senya puô e ntlê ya Setswana ka dipuô tsa seeng, gonne ga di e ntlêfatse, mme dia e senya. Mme ka Batswana ba ne ba na le maina a dikodu tse tharo tsa meôpêlô, rure e ka nna go senya puô ya Setswana, fa re ntse re dirisa maina a batho basweu a dikodu tseo, mme re latlha a Setswana.

Difela tsa Batswana di ne di ôpêlwa dikodu tsa tsôna di latêlana, gongwe go na le moopedi a le mongwe yo o ba eteletseng pele, mme ba bangwe ba mo setse moragô, ka go tlatsa kôpêlô ya gagwê.

Batswana ba na le difela tsa metshamekô le difela tsa medirô, jaaka tsa medirô ya nyalô, le tsa dipaka tse dingwe.

Difela tse di ntseng jalo ké tse:

I) Dikoko dia sêla
Kwa Mokwena, kwa Mokwena.
Tse dingwe dia sêla
Kwa Mokwena, kwa Mokwena,
Tsa re: Nngwe, tsa re: Pedi, etc. tsa re:
Somê.

II) Mmutla mo mosimeng,
Ga o itse go tlola;
O ithuta go tlola:
Nngwe, pedi, tharo, nnê, etc.

III) A O makêkê?
A O makêkê?
Kgonkgi, kgonkgi moreleba
Morwa makubêla moreleba.

IV) a) Tsiê e feditse mabêlê,
Tsiê e feditse mabêlê,
Tsiê e feditse mabêlê,
Mabêlê, mabêlê, mabêlê a etsho.

b) Thaga e feditse mabêlê,
Thaga e feditse mabêlê,
Thaga e feditse mabêlê,
Mabêlê, mabêlê, mabêlê a etsho.

c) Boiyane bo feditse mabêlê,
Boiyane bo feditse mabêlê,
Boiyane bo feditse mabêlê,
Mabêlê, mabêlê, mabêlê a etsho.

V) Joo nna! re lapile, joo nna! re lapile, re lapile
Maoto, a botlhoko, re tswa kgôlê.

VI) Tsiê ké eo, tsiê ké eo, e etla,
Ya bo e tsile: go senya.
Khupetsang: mabêlê,
E tlê ee swê: yotlhe.

Magatwe kaga sefela sa tlhologêlêlô sa Mokwena.

Lefatshe la Kôpanô ya Afrika borwa le tletse meêpô ya digouta le ya ditaamane. Fa dilô tseo di ne di bônwa golô gongwe, mme mmusô o ne o dumêlêla go re, golô foo, fa di bonyweng teng, batho ba leselediwê go di êpa, mmusô o tlhômamise letsatsi, le batho botlhe, ba ba ikaeletseng go ea go êpa, ba ka phuthêgêlang ka lônâ teng. Jaanong, fa ba sena go phuthêga, mmusô o ba emise botlhe dimeilenyana go tswa fa gouta gongwe taamane e bonyweng teng, mme ba tseele felô foo, kwa ba ikaeletseng go ea go êpa teng, lobelô. Motho yo jaanong o tlaa kgônang go sia ba bangwe, ké êna yo o tlaa tlhômang dimapô tsa gagwê kwa gouta gongwe taamane e bonyweng teng; mme botlhe ba o ba rakileng bônâ ba tlaa tlhômâ tsa bônâ go bapa naê, fêla kafa ba tlang ba tlhômaganye ka teng. Jaanong mmusô o tlaa lekanyetsa mongwe le mongwe lefatshana la dikgatô di se kae mo bophareng le mo boleeleng, fa a tlhomileng dimapô tsa gagwê teng. Lefatshana leo, le Mangesimane a le bitsang »Claim«, ké lônâ le jaanong mongwe le mongwe wa bônâ a ka êpang mo go lônâ. Tshianô ya bônâ ya go tabogêla lefatshana leo, ké e Mangesimane a e bitsang: »Rush«.

Taamane ya ntlha e e bonyweng gaupe le noka ya Lekwê, e bonywe ka ngwaga wa 1868. Erile jaanong mmusô o sena go dumêlêla golô foo go re, batho ba yê go êpa teng, ga lêtlêlêlwa batho go go tsêêla lobelô, kafa tlwaelong ya galê. Ké ka ntlha ya moo, mafelô aao, kwa jaanong go leng motse wa Kimberley teng, a neng a bidiwa: »New Rush«, ké go re: »Tshianô e ntšâ«. Batswana ba ne ba tloga ba tswanafatsa leina la New Rush, ba go bitsa: »Niberose«.

Meêpô eo ya Niberose e ne ya gola thata thata, ka ditaamane di ne di tletse teng. Mme ka

di ne di na le tlhwatlhwa e kgolo, batho ba meraferafe ba kgobokanêla teng; ba tsile go batla khumô ya lefatshe. Batswana le bôna ba akofile ba lemoga go re, tirô eo ya meêpô ké e e nang le bosolômolemô jo bogolo. Jalo ba tswa kwa kgakalakgakala ba ea go batla tirô teng. Mme ka lefatshe leo le ne le ise le nne le ditrene, ba ne ba tsamaya ka dinaô. Jaanong ka ba ne ba sa tlwaêla go ea kwa kgakala, mme ebile magatwe a ne a bolêla kaga dinokwane, tse di bolaêlang batho mo tseleng, batho ba boifa go tsamaya ba le bosi, mme ba tsamaya ba le setlhôpa. Kana go no go le gontlê jang, go feta lesomô le le ntseng jalo, le bopeletse, mongwe le mongwe a rwele morwalônyana wa gagwê wa dikobô le wa mhagô wa tsela; borramphetšane ba ntse ba itêêla motlhaba wa borwa kwa moragô, go ntse go re: Gaba! gaba! gaba! gaba! lerole le kuile, le bile le bipile ba ba le tsositseng. Batho bao mo sebakeng seo, ba ne ba bidiwa »Makarapa«. A kooteng e ne e sé ka gonne ba ea go batla sekarapa gongwe sekôrôpô, ebong tirô?

E ne e le loêtô lo lo thata, lo lo nang le ditlalêlô tse dintsi. Ba ba ntsi ba bolotsê kwa gae, mme ba sé ka ba tlhôla ba bônwa, ba bolawa ké meêpô, ka go ba wêla, gongwe ké malwetse mo meepong le mo tseleng, fa ba re ba boêla kwa gae. Magatwe a bolêla kaga mongwe wa bôna, yo o swetseng jalo mo tseleng. E ne e le Mokwena, yo o tshwerweng ké botlhoko; mme ka a tlhologeletswe kwa gae, a rata go boêla teng. Erile jaanong a le mo tseleng, a na le mogaabô, ba fapogetse mo setlhareng, mme a lemoga go re, loso lo tsile, a rapêlêla morafe wa gagwê ka sefela sa tlhologêlêlô; a re:

»Morêna boloka setšaba sa etsho,
O swedisê dintwa le matshwenyêgô!
O se bolokê! O se bolokê!
Setšaba sa etsho, Setšaba sa etsho.«

8. DILETSÔ GONGWE DIKWADI TSA BATSWANA.

Batswana ba ne ba le ditswerere ka go bina, ba bile ba itse go letsa molodi thata thata, ba le dinatla mo go opeleng. Mme ba ne ba sa letse molodi fêla ka molomo; nyaa, ebile ba ne ba na le diletsô gongwe dikwadi tsa bôna. Ba ne ba na le mefutafuta ya dikwadi. Mefuta e e itsegeng bogolo ya dikwadi tsa Batswana ké e merataro, ebong 1) Lengwane, 2) Lengopê, 3) Segwana, 4) Mankokwane, 5) Lesiba le 6) Letlhaka.

1) Lengwane e ne e le kwadi ya basimane, le dirilwe ka lesapô la moômô wa Tshêpê, le le phuntsweng phatlhana mo ntlheng engwe ya lônâ, e basimane ba futsêlang moa mo go yôna, mme moa o tsose modumô, o o tshwanang le molodinyana.

2) Lengopê le ne le dirwa ka letlhaka le le boleele jwa kgathô e le engwe le tlhale e e othilweng ka mesifa ya kgomo gongwe ya podi. Tlhale eo e ne e golêgêlwa mo dintlheng tsa letlhaka, e gagamadiwe, mme e sa obe letlhaka. Jaanong go tsengwe diphatsana fa gare ga tlhale le letlhaka kwa di kôpantsweng teng, gore phatsana eo e katosê tlhale mo letlhakeng. Kwadi eo e ne e le ya basadi, ba e letsa ka menwana.

3) Segwana se ne se dirwa ka mesifa e e ntshiwang mo motlhaneng wa kgomo gongwe wa podi. Mesifa eo e ne e otliwa, gore e nnê mogala gongwe thapô. Jaanong go tsewe thôbane; thapô e gokelelwe mo ntlheng engwe ya yôna, mme e isiwe kwa ntlheng engwe ya yôna; jaanong motho a e gagamatse, gore e be e ôbê thôbane, gore e nnê jaaka bora, mme e funelwe jalo mo ntlheng eo ya thôbane. Jaanong go tsewe phafana, motho a e phunye ka kwa moragô, a e gokelele mo thôbaneng, e e obilweng jaaka bora, ebong mo ntlheng engwe ya yôna, mme e le ka kwa

moragô ga thôbane. Jaanong phafana eo e beiwe mo sehubeng sa motho, seatla sa molêmo se tshwere thôbane, e e obilweng jaaka bora mo ntlheng engwe ya yôna, fêla jaaka motho oa tle a tshware kwadi ya batho basweu, e e bidiwang fiyolo. Seatla se se siameng sôna se tsee thupanyana e e bidiwang Kôpana, se itsee ka yôna mogala, o o bofeletsweng mo dintlheng tsa thôbane, a e obe, gore e nnê jaaka bora; mme seatla sa molêma sôna, se se tshwereng thôbane eo kwa ntlheng engwe, menwana ya sôna e gatelele mogala oo, fa o bofeletsweng teng, le go ea kwa pelenyana; a dire jalo, gore ditumô tsa kwadi e di fapaanê. Kwadi eo e ne ya tle e lediwe, mme modumô wa yôna o boe, o thijwe; go opelwe ka molomo.

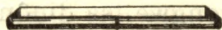
4) Mankokwana e ne e le kwadi e e tshwanang ebile e dirisiwa fêla jaaka Segwana. Mo e neng e tshwanologa le Segwana teng, ké ntlheng ya phafana fêla; gonne yôna e ne e sena nayô. Boemong jwa phafana go no go tsêwa lekukana, le budulwe; mme e re le budulogile, le omisiwe jalo; jaanong go tlhongwe ntsha engwe mo lekukeng leo; mme mogala o iteiwe ka Kôpana, melodi e farologanyisiwe ka menwana ya seatla sa molêma le ka seledu.

5) Lesiba e ne e le kwadi ya molomo. E ne e dirwa ka losiba lwa Motlatlawê gongwe Motlatlagwê. Ditshiba tsa kgogo gongwe tsa dinônyane tse dingwe di ne di sa tseewe, gonne go no go tse: ga di na molodi. Ka moo go no go batliwa fêla lwa Motlatlawê. Losiba leo le ne lea tle lo phungwe mo ntlheng tse pedi, ntsha engwe e bofelelwe mo thôbaneng. Mo ntlheng engwe le gôna go no go tsenngwa tlhale mo phatlhaneng ya lônâ, mme e bofelelwe mo ntlheng engwe ya thôbane, e sena go gagamadiwa, gore thôbane e be e ôbêgê go se kae. Jaanong moletsi a tshware thôbane mo ntlheng ya losiba, a bee

losiba fa molomong wa gagwê, mme a letse ka go gôga moa ka molomo, gore losiba lo roromê, le ntshê molodinyana ka go rialo.

6) Kwadi ya borataro e ne e le ya Letlhaka. E ne e bidiwa jalo, ka e ne e dirwa ka letlhaka. Le ne le tšôtlhêlwa lelodi la Mookana, mme lelodi leo le gatelelwe mo teng ga letlhaka; letlhaka lôna le tsenngwe mo metsing, le ntse le na le lelodi leo mo go lôna, gore lelodi leo le budulogêlê mo teng ga letlhaka, mme le se ka la rêpa. Lelodi leo ké lôna le neng le farologantsha melodi, ka go gatêlêlwa kwa teng gongwe go gôgêlwa fa pele. Dikodu tsôna di ne di farologanyisiwa ka go tlhômêla nokwana ngwe ya lotlhaka mo nokong eo ya lôna. Ké ka ntlha ya moo, kodu ya bobedi Batswana ba neng ba e bitsa Nokwana. Fa dinoko tseo di tlhômêlêlwang teng, le teng go no goa tle go thijwe ka lelodi, gore moa o se ka wa tswa, fa go lediwa.

Ditlhaka e ne e le tsôna tôta dikwadi tsa banna, tse ba neng ba di letsa, fa ba bina, go felegetsa dipina tsa bôna ka tsôna, gongwe ba di letsa fêla, ba sa bine. Di ne di na le molodi o montlê, o o neng o gaisa molodi wa dikwadi tsotlhe tse dingwe tsa batho batsho: ka ebile di ne di fapaanedisa dikodu tse di latêlanang.

Lengope.

Letlhaka.

Segwana.

Lesiba.

9. MOTSHAMEKÔ WA BATSWANA.

A go na le morafe mongwe mo lefatsheng lotlhe, o o senang motshamekô? Nyaya, e ka nna selô se se gakgamatsang, fa rure go ka ne go na le morafe mongwe, o o senang metshamekô, le o bana ba ôna ba sa itseng go tshameka. Merafe yotlhe ya batho basweu e na le metshamekô ya yôna. Metshamekô yotlhe ya go raga le ya go itaya le ya go konopa dikgolokwe, tse di bidiwang dibôlô, ké ya batho basweu. Mme ga sé yôna fêla; nyaya, batho basweu ba na le metshamekô e le mentsi thata, e ba e tshamekang kwa ntlê, gongwe e ba itisang ka yôna mo tlung, fa ba ise ba ee go rôbala. Metshamekô e le mentsi ya bôna ké e e siameng thata, ka e le e e thatafatsang dipotongwane tsa motho; e mo tlwaetsa go itshôka, gongwe go akanya le go gopola. Mme metshamekô e mengwe, le fa yôna e sena molato, ga e dirisiwe sentlê, gonne go batliwa papadi fêla le go ikhumisa ka yôna; jaaka e le ka dikarata gongwe go sianisa dipitse le go tabogisa dintja, batho ba bêêlane go re, ké efe e e tlaa di siang. Metshamekô e mengwe gapê ké e e dirisiwang ké ba le bantsi fêla ka mabela le maikgantshô le kgatlhêgô, jaaka e le dipina tsa bosigo tsa madikologa, tse di sa siamang, tse di batliwang thata thata.

Kana ké selô se se swabisang thata jang, fa Batswana ba latlhile metshamekô yotlhe ya bôna, mme ba itseetse metshamekô ya batho basweu fêla. Kampo a bana ba Batswana ba ne ba sa tshameke, gongwe a ba ne ba sena metshamekô? E kabo e ne e le selô se se gakgamatsang rure, fa mo merafeng yotlhe ya Batswana e le bôna fêla, ba ba sa itseng sepê ka ga metshamekô. Nyaya, ga goa nna jalo. A motshamekô o o bidiwang: Thedi, wa go thêlla ga o itsiwe, mme a e ne e sé wa bôna? A ba ne ba sa konope

segwêtê se se-golo, se ba se êpang kwa nageng, se se bidiwang: Lehurutshwa, ka dithupa, tse ba di looditseng jaaka marumô? Mme ké mang, yo e leng ngwana wa Motswana, mme a sa itse sepê kaga go ropa kgwêlê gongwe kaga Bokidi le Lešo le Kgati le Kama?

Kama.

Kama ké motshamekô o o neng o tshamekiwa bogolo ké badisa ba dikgomo le ba dihutšana, fa ba sena go di nosa; mme jaanong di bothile fa letlhakoreng la noka, di ntse di ôtla. E ne e le yôna nakô ya basimane, ya go tshameka Kama. Kama e batla bodiba jwa metsi le mmopa o o monatenate, o o bolêtalêta. Re santse re itse sentlê, kafa basimane ba Batswana ba neng ba le ditswerere ka teng ka go dirisa mmopa. Ba ne ba o duba mmopa wa bôna, o be o nne bolêtalêta, mme ba e bope ka ôna, kgomo ya nakakgolo, ya go rwala makuka go tswa kwa merakeng e a isa kwa gae, gongwe tshojwa e ba neng ba e palama, ba e phuntsê nkô, ba e tsentse mogala, o ba e sokololang ka ôna, ba e isa kwa ba ratang, gore e eê teng. Le yôna Kama e ne e bopiwa ka mmopa, e le kana ka monwana o mogolo wa monna yo godileng, mme e na le khutinyana kwa ntlheng ya yôna.

Fa ba sena go di bopa di le dintsi, ba ee go nna ka tsôna fa bodibeng, mme jaanong ba e konopele kwa godimo, gore e fologê, e eê go betsa mo metsing ka kgapanyana ya yôna, e tlhamaletse, e sa sôkame, le fa e le go le gonnye fêla. Modumô o e o dirang, fa e itaya metsi, ké ôna o o neng o supa go re, a e konopilwe sentlê, le go re, mokonopi wa yôna a o fentse gongwe nyaya. Gonne fa e sa konopiwa sentlê, e tlaa itaya metsi ka go re: Tlopu; mme fa e konopilwe sentlê, e tlaa a betsa ka go re: Tsepê. Kama e ne e le selô se se monate thata, se se

ka nnêlwang letsatsi lotlhe ké basimane, ba ntse ba e tanya, ba sa lape. Mme fa gongwe e ne ya tle e die; e re ba santse ba itebaditswe ké monate wa yôna, ba lebale dikgomo, gongwe ba ithee ba re, di santse di bothile. Mme fa ba thanya, ba fitlhele di ile, lerole la tsôna le bônale fêla kwa kgakala; le supa go re, di bopeletse, di gogiwa ké letsetsi, le le fisiwang ké maši. Jaanong go lekiwe ka lobelô; mme go sé ke go thuse, go fitlhelwe di amule; mme Moretlwa o lle, o bo o ledise.

10. BOTLHOLE LE MOLEMÔ WA BATHO BATSHO.

Batho ba batsho ba itse ditlhare tse di thusang mo bolwetseng. Ebile ké selô se se itsegeng thata go re, ba na le botlhole jo bo bogale jwa go tlhakanya motho tlhôngô, gongwe go mmolaya. Botlhole boo goa twe, merafe e mengwe ya batho ba batsho e bo dira ka bobôkô jwa kwena. Bobôkô boo, bo tlhakanngwa le lerole la bupe jwa mmopo le maši a mokgopane. Tlhakanyô eo ba e tsenye mo nkgong, e epelwe mo seolong sa ditshoswane. Jaanong ditshoswane di je bupi bo bo mo teng ga tlhakanyô eo; mme ka go boo ja, di tsenye botlha jwa tsôna mo go yôna. Jaanong go sale ditlhakanyana tse di tshweu, tse di tshwanang le letswai. Ké jôna botlhole jo bo bolayang, jo bo bogalegale. Bo opise motho tlhôngô, bo mo hupedise, a tsene mo pitlaganong e kgolo, aa swe.

Go na le molemô o le mongwe fêla, o o ka alafang motho yo o noleng botlhole joo; mme molemô oo ké santlhokwe wa kwena, yo o tlhakantsweng le magala a dikgong, a a sidilweng, a a tlhakantsweng le dilônyane tse dingwe. Molemô

oo o tshwanetse go nosiwa motho, yo o noleng botlhole joole. Molemô oo ké wa Mašankana, mme ba o bitsa Wašungu. Molemô oo ebile ké o o ka fodisang motho, fa a lomilwe ké nōga, tōta le fa e ka ne e le e e bogalegale, jaaka ya kakê le ya legwere le ya lebolobolo.

Selô se sengwe se se ka thusang motho, fa a lomilwe ké nōga ké santlhokwe wa yōna, fa a tlhakantswê le modi o o sidilweng wa setlhare, se Matšankana a se bitsang Moqwaqwamutu. Ee, magatwe a re: botlhole jwa selô sengwe le sengwe bo ka alafiwa ka santlhokwe wa selô seeo. Fa motho a lomilwe ké nōga, mme a ka kgōna go e bolaya ka bonakō, a ntsha santlhokwe wa yōna, a mo metsa, botlhole jwa nōga eeo, ga bo kake jwa mmolaya, a ka fōla. Mme se se batlêgang fêla, ké go re, a dirê ka bonakō.

Bakgotu le bōna ba ditswerere ka go itse ditlhare tse di thusang. Fa leinô la motho le thunya, le na le letshobanyane, ba tsee thola, ba e dube le Morukuru, ba be ba tshube tlhakanyō eo, molwetse a ntse a atlhame, gore mosi o tsênêlê kwa leinong le le botlhoko. Mosi oo o tlaa ntsha selōnyana se se sweu, se se tshwanang le seboko, se na le tlhōgōnyana e khibidu, mme leinô le tlaa khutla go thunya. Sebokonyana seo ké botshelo jwa leinô. Gongwe ba bese thola mo moloreng o o mollô, ba obole letlape la yōna, ba le thatelle mo leinong le le thunyang, mme batho ba ba bonyeng ba supa go re, leinô leo le tlaa somoga.

Go na le setlhare se sengwe, se se bōnwang mo dithabeng tsa Magalisberg, se Batswana ba se bitsang Moraganaka (a mo tshimologong kooteng e ne e sé Moragangaka), se letlape (kgobati) la sōna le nang le thata ya go thusa motho, fa a tshwerwe ké mala a a segang. Letlape leo le nowa ka metsinyana; mme le botlhoko thata. Le fa go ntse jalo le thusa ka mokgwa o o gakgamatsang.

Fa dingaka tsa setswana di kabo di tlogêla dilô tsa tsôna tsa boloi, mme di alafa fêla ka dithhare tse di ntseng jaaka Moraganaka, di ne di tlaa fitlhêla batho ba le bantsi, ba batla thusô mo go tsôna, tôta le ba basweu. Mme ka di sa lese go dira ka boloi, ebong ka ditaola le dipheko, le tse dingwe tse di ntseng jalo, botlhe ba e leng bakriste ba tshwanetse go di tshaba; ké go re: ga baa tshwanêla go batla thusô mo go tsôna.

11. DINAANE GONGWE DINÊÊLWANE TSA BATSWANA.

Lefoko la Dinaane le tswa mo lefokong la go naya; mme lefoko la Dinêêlwane (ba bangwe ba re Dinôôlwane) lônâ le tswa mo lefokong la go nêêla. Go naya le go nêêla ké selô se le sengwe fêla. Jalo ka Dinaane le Dinêêlwane le gônâ go tshwanetse ga bo go kaiwa selô se le sengwe fêla. Go naya le go nêêla ké goo fa. Jalo hêê ka Dinaane gongwe Dinêêlwane go tshwanetse ga bo go kaiwa dilô tse di filweng. Ee, Dinaane gongwe Dinêêlwane ké dilô tsa bogologolo tala, tse rona batho ba kajeno re di amogetseng, ra di itse fêla ka thusô ya go di nêêla le go di tshola ka molomo le ka tsêbê, ka bo-rra ba di neile bana ba bônâ ka go di ba tlôtlêla, mme bao gapê ba di naya bana ba bônâ ka go di ba bolêlêla, go ea di be di fitlhê mo go rona.

Ka jaanong polêlô e e ntseng jalo ea tle e fokotsege ka go tlogêlwa le go lebalwa ga mafoko a yônâ, gongwe e oketsege, ka batho ba ntse ba rata go kgabisa; mme jalo ba tsenye mafoko a mangwe, a eseng a teng; ka ntlha ya moo ga go tlhole go itsiwe, se e leng boammaarure jwa dinaane, gongwe kwa go fosegileng teng.

Dinaane gongwe Dinêêlwane di mefuta mebedi. Go na le dinaane, tse di re bolêlêlang kaga dilô tsa bogologolo, tse go gopolwang go re, di kile tsa dirafalêla batho. Mme ebile go na le Dinaane, tse di buang kaga diphôlôgôlô, kafa di gakololantseng ka teng go thusana gongwe kafa di rumolanyeng le go tsietsana ka teng le go leka go bolaana. Mokgwa wa Dinaane kwa di buang teng kaga diphôlôgôlô, ké go bua kaga tsôna, jaaka kaga dilô tse di itseng go akanya, tse di nang le tlhaloganyô, le tse di itseng go bua jaaka motho.

Dinaane tsotlhe di na le thutô mo bathong, mme di na le go ka thusa mongwe le mongwe segolo mo botshelong jwa gagwê, fa a ka tlhokômêla thutô ya tsôna.

Merafe yotlhe e na le dinaane tsa yôna; mme ekete tshimologô ya tsôna yôna re na le go e batla kwa India. Ba ba simolotseng go kwala dinaane ekete ké Bagerika, e ka ne e le mo ngwageng wa bo 800 fa pele ga botsalô jwa Morêna. Kajeno merafe yotlhe e mesweu e na le dinaane tse di kwadilweng. Batswana le bôna ba na le dinaane tse di ntlêntlê; mme ka ba ne ba sa itse go kwala, ga di ise di kwalwe; ee, kooteng tse dintsi ebile di setse di latlhegile, bogolo ka batho ba seša ba sa tlhokomele dilô tsa baa bo mogolo. Kana go ka nna molemô jangnê, fa botlhe ba ba itseng go kwala, ba ka kwala dinaane tsotlhe, tse ba di itseng; mme ba bone go re, a ga di ise di kwalwe, gore di bolokêlwê morafe jalo. Rure, mongwe le mongwe yo o dirang jalo, o tlaa bo a diretse morafe wa Batswana tirô e kgolo le e e molemôlemô, gonne dilô tsotlhe tseo, fa di ka bolokiwa, di bile di thusa go boloka morafe, mme kwa dilô tse tsotlhe tseo di latlhêgang teng, ké kwa go latlhêgang sengwe sa bo-morafe teng. Jalo hêê: a rotlhe re thusê go boloka morafe wa Batswana jalo; le ka go ithuta diane le dibôkô le dinaane tsa ôna.

12. TSHURE LE SETSWAMOTLHOKONG.

Mosadi-Moopane.

Go kile ga bo go na le mosadimogolo mongwe a sena bana. Selô seo se ne se mo utlwise bothoko, se mo ledisa, ka a bôna a nyatsêga mo bathong, mme a bile a tshwenyêga thata ka go tlhoka, yo o mo thusang; a ikêla ka nosi nokeng; le ditirô tsotlhe, tse ngwana oa tlang a thuse mmaagwê ka tsôna, ênê a di dire a le nosi, a sena yo a ka mo thusang mo go tsôna. Rure mosadimogolo yoo wa batho o ne a tlhomlapelo.

Jaanong go no go na le bathonyana, ba ba nnang mo metsing, mo nokeng, e o neng a gella mo go yôna. Ea re jaanong go le motlhamongwe, mosadimogolo a ile nokeng, bathonyana bao, ba mmotsa ba re: "Ké eng, fa O tshwenyêga jalo; a ga O na bana nnê, ba ba ka go êlang nokeng?" Mosadimogolo a bua ka pelo e e bothoko a re: "Nyaya, ga ke na ngwana." Ké fa ba mo rayang ba re: "E re O fitlha kwa gae, O tlabê kgomo e tshweu, e e senang mmala, mme O tsêê mateng a yôna, O a dilêê mo teng ga sefalana."

(Ba bangwe ba re: Go ne ga dirafala ka letsatsi lengwe, mosadimogolo a anegile mabêlê, ga tla nônyane, ya aa ja; mme a e lêlêka a re: "A nônyane e, e mpôna go tlhoka ngwana, yo a ka e lêlêkang?" Nônyane e ne ya araba ya re: "A O tlhoka ngwana?" Erile jaanong mosadimogolo a re: Ee, ke tlhoka ngwana, ya mo raya ya re: "Ntesê ke je mabêlê otlhe a; mme ke tlaa go naya bana." Ka jaanong mosadimogolo a ne a eletsa ka pelo yotlhe go nna le ngwana, a e lesa; ya a ja otlhe. Erile jaanong e sena go a fetsa otlhe, ya mo raya ya re: "E re O fitlha kwa gae, O tlabê kgomo e tshweu, e e senang mmala; mme O tsêê mateng a yôna, O a dilêê mo teng ga sefalana.")

Mosadimogolo ya re ka a eletsa ngwana ka pelo yotlhe, a akofa, a ea go bolêlêla monna wa gagwê; mme monna a se ka a diêga, a itlhaganêla go tlhaba kgomo e e ntseng jalo; mogodu wa yôna le mateng otlhe a mangwe, ba a dilêla mo teng ga sefalana. Moragô ga malatsinyana mosadimogolo a utlwa bana ba bitsa mo teng ga sefalana, ba re: Mma, mma re bulêlê. Erile jaanong a bula, a fitlhêla basetsana ba le bararo; a ba ntsha, mme a fitlhêla e le bana ba ba ntlêntlê, yo mongwe wa bôna e bile a na le naledi fa phatlheng; mme a gaisa ba bangwe kgakalakgakala ka bontlê; mosadimogolo a ba a itumêla thata thata. Jaanong a ikhutsa, ka e le bôna ba jaanong ba mo êlang nokeng; ba mo thusa mo go tsotlhe.

Tshure.

Basimane ba motse oo jaanong ba ne ba tlhôla ba bôna banyana bao, ba ile nokeng, mme ba boya ba ya go tsêna fa go mosadimogolo. Erile jaanong go le motlhamongwe, ba tsile gapê nokeng, basimane ba ba latêla, mme ba fitlha ba botsa mosadimogolo, ba re: "Makgarebê, a a tse-nyeng fa, a kae?" Mosadimogolo a latola, a re: "Ga gwa tsêna opê", gonne o na a ba fitlha, gore ba se ka ba atamêlwa ké opê. Le fa go ntse jalo, o ne a palêlwa ké go ba suba gotlhe, ka gonne e ne e le bôna, ba ba eang nokeng, mme ba ntse ba bônwa teng ké mongwe le mongwe. Jaanong go ne go na le kgosi ngwe ya motse o mongwe. Le yôna e ne ya utlwa kaga bontlê jwa ngwana yoo wa mosadimogolo; mme ya tla go mmôna, gore e tlê e mo ipatlêlê, fa rure e ka fitlhêla a le montlê, jaaka a utlwile go bolêlwa. Leina la kgosi eo e ne e le Molôpeathota. Erile letsatsi lengwe, banyana ba ile gapê nokeng, ba fitlhêla monna mongwe a belesolotsê teng le letsholô la gagwê, mme makaba a bôna a bothile fa nokeng. E ne e le êna Molôpeathota. Erile

jaanong banyana ba atametse, a ba tlhabetsa ka matlhô, mme a fitlhêla Tshure e le êna yo o montlê mo go bôna, a eme sentlê, go sena bokoa le tshôkamô mo go êna. Molôpeathota a ba kopa metsi; mme erile a tsisiwa ké o sele, a a gana; a kopa gapê; ga tsamaya a ba a tsisiwa ké Tshure. Jaanong Molôpeathota a mmotsa kwa ga gaabô; mme Tshure a gana go mo bolêlêla; a ba a boêla kwa gae. Ké fa Molôpeathota a laolêla batlhanka ba gagwê, gore ba lekê go bôna, kwa ba tsênang teng. Mme rure ba bôna, kwa ba tsenyeng teng.

Jaanong Molôpeathota a belesa, a tsêna mo motseng; a ba a belesolla fa kgotleng ya ga Rra-Tshure. Erile jaanong beng ba kgotla ba tla go mo dumedisa, a ba bolêlêla se a tsileng go se batla ka loêtô lwa gagwê, a re: "Ke bonye mosadi, yo ke mo ratang, a le fa nokeng; ké êna ke tsileng go mmatla. Erile a bua jalo, ba simolola go hutsafala, ba re: "Ga re na bana"; mme ênê a ba rarabololêla go re o bile o nolê metsi mo seatleng sa gagwê. Jaanong ba palêlwa ké go tlhola ba tikêla; ba bitsa yo e seng êna, ebong mogoloa Tshure. Mme Molôpeathota a gana a re, ga sé ênê; ba ba ba tla ba bitsa Tshure. Erile kgosi e mmôna, ya re: Ké êna. Ké fa ba mmotsa go re, a o tlaa ea le yôna go nna mosadi wa yôna, mme a dumêlla ka boitumêlô. Jaanong ba mo tlhôngônôlfatsa; mme ba raya Molôpeathota, ba re: "Mo tsêê; o mmolokê sentlê. Fa o sa mo tlamele sentlê, o mo tshwenya, mogopo wa gagwê o tlaa tlhoga motlhô, mme rona re tlaa lemoga ka ôna go re, oa tshwenyêga." Jaanong Molôpeathota a bolola ka êna, ba palame makaba.

Setswamotlhokong.

Erile fa ba atametse motse wa bôna, ba bôna phofu. Molôpeathota a raya batlhanka ba gagwê a re: "A re e bolayeng." Ké fa ba tlogêlang

Tshure le makaba, a ntse a iketlile, a tsamaya sentlê mo tseleng. Erile jaanong ba santse ba ile phofung, ga tla mosadi mongwe, yo leina la gagwê e leng Setswamotlhokong, a na le mogatla, mme o sa bonwe, ka a o garile mo lethekeng. O ne a fitlha fa go Tshure, a mo raya a re: "Kana O kgabile sentlê thata jangnê? A O ke O nkadimê fêla, ke go etse; ke be ke pagamê lekaba." Tshure ka a ne a le pelo, a tlola mo lekabeng, a adima Setswamotlhokong mekgabô yotlhe, a ba a mo lêtlêlla go palama lekaba a ntse a kgabile jalo. Ba tloga jalo. Kwa pele Tshure a raya Setswamotlhokong a re: "Tsisa jaanong ke palamê, batho ba etla." Yoo a araba, a re: "Ke tlaa go naya faale." Ga tswêlêla jalo go ea batho ba bê ba fitlhê, ba di kgwetse, ba fitlhê kwa gae, ba ntse ba gopola go re, Setswamotlhokong ké Tshure, ka e bile a itshirile sentlê, mme go sé opê, yo o etseng Tshure tlhōkō, ka a bile a boitshêga ka makgasa a ga Setswamotlhokong. Jalo ga dirwa modirō wa nyalō ya ga Molōpeathota le Setswamotlhokong, yo go gopotsweng go re, ké Tshure, mme go sé opê yo o lemogileng se se diragetseng. Jaanong Setswamotlhokong a nna mohumagadi. Tshure êna a neiwa tirō ya go leta maeba mo masimong.

Mme bosigo, fa go ile go rôbalwa, mogatla wa ga Setswamotlhokong o gololege, o ee go nwa maši kwa motshêo mo dijaneng. Ere monna a utlwa se se nwang kwa motshêo, a tsee thōbane, a betse, a re o itaya ntja. Jaanong Setswamotlhokong a utlwe botlhoko, a re: "lia, a e re, o itaya ntja, mala a me a nne botlhoko." Selō seo se ne sa tswêlêla jalo ka methla, se ntse se gaggamatsa Molōpeathota. Mme le fa go ntse jalo, se sa mo lemogise go re, ga sé Tshure.

Tsietso ea lemogiwa.

(Maaka ga a na maoto.)

Le kwa masimong go ne ga bōnwa tse di gaggamatsang. Moleti yo o letang le Tshure, o

na a utlwa kôpêlô, e Tshure a tleng a e opele, fa a teiwa go twe: »Maeba ké ao.« Gonne fa go twialo, a opele, a re: »Phoi, phoi, ga kea tsalwa ke le Setswamotlhokong; ke tsetswe ke le Tshure wa ga Rratshure.« Selô seo se ne sa dirafala ka metlha. Le kwa gae ba ne ba lemoga go re, ngwana wa bôna o sotlegile, gonne mogopo oole wa gagwê o no o medile motlhô.

Jaanong moleti a êla pina eo tlhokô, a ba a simolola go êlatlhokô, fa baa ja; a bôna ngwanyana yoo a ja ka thulaganyô, a iketlile, a sa je jaaka lelata. Ké fa a kêlêka mokgwa, o mohumagadi le êna a jang ka ôna. Mme a fitlhêla a sa tlhaole sepê, a metsa fêla. Mme ka meleti yoo e ne e le kgaitsadia Molôpeathota, a mo raya a re: »Ke belaêla mosadi yo O mo nyetseng, ga sé êna, yo O tswang go mmatla. O nyetse Setswamotlhokong; mme yo ke letang naê, ké êna Tshure.« Monna ênê a gana a re: »Go tlaa bo go dirafetse jang?« Le fa go ntse jalo, a mo êmêlêla a re: »A O ke O phakêlêlê kwa masimong, O utlwê pina ya gagwê, fa ke re: Maphoi ké ao.« Kannete a ea; mme Tshure a bôna lonaô, a lo itse mme a gana go ôpêla. Ka mosô a ea gapê, mme a tsaya tsela e nngwe, e Tshure a sa e tsamaeng; a feta a nna gaufe le fa Tshure a nnang teng. Erile jaanong moleti a re: Setswamotlhokong maphoi ké ao, a simolola ka pelo e e botlhoko, e e tlhologeletsweng kwa gae, kwa go mmaagwê le ka pelo e e sisang le ka matlhô a a tletseng dikeledi le ka lentswe le le tsholetsegileng, le le roromang, a re: »Phoi, phoi, ga kea tsalwa ke le Setswamotlhokong; maeba, ke tsetswe ke le Tshure, wa ga Rra-Tshure; a motho o gakwa ké mogatsê? A le lentswe ga a le utlwe? Le sefatlhêgô a ga a se bone?« A ba a simolola go lela.

Phenyo ya ga Tshure.

Jaanong Molôpeathota a tloga ka thoromô le tsilofalô, le go se itse kafa a ka buang le go

dira ka teng; mme a itshôka, a tla, a mo tshwara ka seatla, a mo tlamparêla, dikeledi di ntse di tshologa. Mme êna a gana go buisa Molôpeathota. Jaanong Molôpeathota a mo gôga, a ea naê kwa gae, a raya banna ba motse a re: »Yo ke mo nyetseng ké ntja fêla; mosadi wa me ké yo o letang, yo ke mo nyetseng o ikgapetse nyalô ka tsietso.« Ké fa banna ba motse ba reng: »A a bolawê ka maanô, a sa itse sepê.« A ba dumêla. Jaanong ga dirwa moletlo wa malaletsa, ga epiwa kgathampi e e boteng, mme ga twe: mmu wa bofêlô o tshwanetse go ntshiwa ké mohumagadi. Erile jaanong a tsêna ga bo go tlhatlhegilwe metsi ka dipitsa tse dintsi. Mme erile a le kwa teng, basadi botlhe ba a kuka, ba a tshêla mo godimo ga gagwê ka gangwe fêla. Jaanong mogatla wa tswa, oa phatša metsi oa bua, oa re: »Ka dii ja tsoo Molôpeathota.« Ké fa botlhe ba bônang mogatla, mme le ôna oa fêla oaa swa.

Jaanong Tshure a rapêlwa, a tla, a tlhapisiwa, a njalwa, ga siama, a itumêla. Le kwa gae ba lemoga go re, ngwana wa bôna jaanong o agile sentlê; ba itumêla, bogolo ka ba utlwa go twe, ngwana wa ntlha o bonywe.

Mme mo kgathamping eele, ya ga Setswa-motlhokong ga mela thôtsê ya lewane, ya ba ya ungwa. Mme ya re ngwana wa ga Tshure a le mo go mmaagwê, lekatane le tle le pitike le fete le ree Tshure le re: »Ntê ke bônê ngwana.« Jaanong Tshure a letlelele; mme lekatane le mo note ka dinala, ngwana a be a lele mo go utlwisang botlhoko. Selô seo se ile sa otisa mmaagwê. Ké fa monna a mmotsang a re: »Molato o fa kae, ka O otile jaana?« Tshure a araba a re: »A ga O bone thôtsê ya lewane e mpolaêla ngwana?« Jaanong monna a le tshwara, a le rêma ka selêpê, a le kgaola. Mme fa le remetsweng teng ga mela mosêtlhô. Le ôna wa tlhorontsha ngwana. Ké fa Molôpeathota a go fisang ka molelô. Go tswa foo jaanong ga nna boikhutsô le kagisô le boitumêlô fêla.

13. DINAKANA TSA GA TLHÔLWÊ LE MMUTLÊ.

Erile go le motlhamongwe Mmutlê a ntse a tsamaya, a utlwa Tlhôlwê a letsa dinaka tse di monatenate, tse di neng di mo kgatlha thata thata, go re, a be a di eletse. Mme ka a itse Tlhôlwê, a sa kake a di mo naya fêla, a mo logêla maanô, a aya kwa go ênê, a mo raya a re: »Tlhôlwê monkanaaka, a re rutane bongaka, re êpê mosima o o boteng, re tsênê mo teng, re bese mollô mo go ôna, re bônê, yo mollo o se kitlang o mo dira sepê.« Ga nna jalo; ba êpa mosima o o boteng. Mmutlê a tsêna pele mo go ôna; mme kafa a neng a akantsê ka teng, a ya le thola, a êpa mosimanyana, o o tsênêlang kwa thokô, a tsêna mo go ôna. Jaanong Tlhôlwê a besa mollô. Erile o tuka, Mmutlê a tsaya thola eele, a e latlhêla mo mollong, ya thunya. Erile e thunya, Tlhôlwê a itumêla, a tlola, a re: »Ia, leitlhô la monkanaaka, la ga Mmutlê, a ga laa thunya!«

Kana Tlhôlwê o ne a gaggamala thata jangnê, fa, ya re go ise go fete sebaka, mollô o sena go tima, a bôna Mmutlê, yo a itheileng a re o šelê, a tswa mo mosimeng, a itekanetse sentlê fêla, a sa dirafalêlwa sepê.

Jaanong ga tsêna Tlhôlwê, mme ênê a se ka a êpa mosêlwa, o a ka tsênang mo go ôna, fa Mmutlê a tlaa besa mollô; a itunna fêla kwa motshêo mo mosimeng. Erile jaanong Mmutlê a o besa, Tlhôlwê a tlohka, kwa a ka tshabêlang teng, a ša a ba aa swa jalo; leitlhô la ba la thunya. Erile fa le re: »thu!«, Mmutlê a re: »Utlwa, leitlhô la monkanaaka, la ga Tlhôlwê ké leo le thuntshê.« Jaanong Mmutlê a di itsêela dinakana tsa ga Tlhôlwê, a di letsa, a ntse a bina, a re:

»Fšie, fšie, kaga nakana tsa ga Tlhôlwê le Mmutlê.

Fšie, fšie, fa ba rutana bongaka,

Fšie, fšie, ka pheko tsa ga Tlhôlwê,
 Fšie, fšie, Mmutlê a tsêela Tlhôlwê dinakana.
 Fšie, fšie, Tlhôlwê mosimane, Mmutlê monnane.«

Ké fa Kwena e tswa mo metsing, e gôgwa ké pina ya ga Mmutlê, e e neng e itumedisa pelo ya yôna. Jaanong ya tloga ya ea kwa go Mmutlê, ya re: »Mmutlê, kana O na le dinakana tse dintlê jangnê, a O ke O ntê ke utlwê.« Mmutlê a gana, a re: »O rata go nkêla ka dinakana bodibeng.« Kwena ya sé ka ya lapa go êmêlla Mmutlê, gore Mmutlê a be a kgônêgê, a e adimê. Kwena jaanong ya letsa letsa e ntse e rita rita, go fitlha fa metsing, ya ba ya re mo bodibeng ya re: »Thabu«, a ga ya ea ka dinakana tsa ga Mmutlê. Joo, Mmutlê a re, ka re kea swaba, ga sé ka ga thusa sepê, dinakana tsa sala di ile. Ké fa Mmutlê a disa thata go bôna, fa Kwena e tswetse kwa ntlê go letsa, gore a tlê a e ratêlê, a phamolê dinakana tsa gagwê; mme a fitlhêla Kwena e beile Rrankudinyana mo setlhareng, a disitse Mmutlê; mme e re fa Kwena e ntse e letsa, mme Mmutlê a re, oa e ratêla, Rrakudinyana a re: »A oa rataratêla, a oa rataratêla?« Mme Kwena e tshabele mo bodibeng. Jaanong Mmutlê ka go bôna jalo, a senka tshêtlhō, a e bêela Rrankudinyana, a ee ja, mme ya mmeta, a ba a palêlwa ké go bua. Jaanong erile Kwena e ntse e letsa e itumetse, ebile e itebetse, e sa gopola sepê, ka e sa itse go re, Rrankudinyana o betilwe ké tshêtlhō, á palêlwa ké go bua, Mmutlê a e ratêla, a e tshwara, a e šapa, a tsaya dinakana tsa gagwê a letsa. Erile a ntse a letsa, tladi ya fologa kwa marung, ya di phamola, ya boêla kwa marung ka tsôna. Ka mosô, ka Mmutlê a ntse a tsamaya a hutsafetse, a gopola dinakana tsa gagwê, a kôpana le Sego-kgo, a se kopa, gore se mo isê ka bobi kwa marung. Segokgo sa re se re sa itumêla, go bôna monna wa letlhajana a se kopa, sa fitlhêla se tlotlegile thata thata, sa dirêla Mmutlê kafa a kopileng ka teng, sa mo isa kwa marung. Fa

ba gôrôga teng, Tladi ya ba tľhabêla kgomo e e mafura. Mmutľê aa ja; mme ka maithatônyana a gagwê, a lebala go nathêla segokgo, sa lala ka tlala. Ka mosô Mmutľê a ya go disa dikgomo tsa ga Tladi, a tlogêla segokgo se ngadile. Fa a le kwa masimong, Tladi ya tla, ya re ya mo ratha, a tila, ya ratha kgomo. Ya leka la bobedi, Mmutľê a tila, ya betsa kgomo gapê, ya e bolaya. Erile jaanong e bôna go re, e tlaa ipheletsa dikgomo, ya tlogêla Mmutľê. Dikgomo tseele tsa phuthiwa, tsa isiwa kwa gae, ga jewa; mme Mmutľê a lebala gapê go nathêla Segokgo. Jaanong Segokgo sa ngala, sa kgaola bobi, sa fologa. Erile jaanong Mmutľê a lemoga se Segokgo se se dirileng, a tsaya mogodu wa kgomo, a ithokêlla mo go ôna, a itatľhêla kwa tlase ka ôna, a bitsa Segokgo, a re: »Tshwara nama e e mafura ké eo!« Segokgo, ka se tshwerwe ké tlala, se bile se eletsa nama, sa kapa mogodu; mme erile se o phunya, Mmutľê a betsêga, a ya. Maanô rure ga a site.

14. LOBÔKÔ GONGWE SEBÔKÔ.

Lobôkô ké thulaganyô ya mafoko a a tľhophgileng, a mantľê, a go bolêlwang tiragalô ngwe e e kgalhileng batho, ka ôna. Ké »Poetry« ya Batswana. Ka lobôkô go galalediwa motho, yo o itľhagisitseng mo bathong ba bangwe ka tirô ngwe ya bonatla; monna á tľhabanye mo ntweng ka bopelokgalê le ka bogale, gongwe a lolê le dibatana, tse di tľhwanang le ditau le dinkwê, gongwe fa a bolaile seôka sengwe, tľhukudu gongwe nare. Bogologolo, jaaka diphedi tseo di sa ntse di le teng mo mafatsheng a rona, go ne go le thata, ka di ne di senyetsa batho; mme go se na maanô apê a sele, fa e se go di losa le go di bolaya, fa moruakgomo le mong wa dihutsana, a sa rate dilô di senyêga,

gongwe mabêlênyana a gagwê go jewa ké diôka gongwe go gatakiwa ké tsôna. Mme tosô eo e ne e se tshamekô, e ne e le tlhabanô e e thata, e mpe rure ya go bolawa ké digakadi tseo; ka e bile bogologolo dibolai di ne di seô, tse ka jeno re nang natsô, tse motho, le fa a sa ntse a le kgakala le selô, a ka se betsa ka lerumô la tlhôbôlô. Tsa bôna e ne e le lerumô le thipa le selêpê le molamu le tšaka; se sengwe e le thêbê, e molosi o neng a iphemêla ka yôna. Mme le fa diphemêlô tseo e ne e sé tsa sepê, ba ne ba fenya ka tsôna, le fa setshedi e le se se tona. Banna ba babedi gongwe ba bararo ba tshware tau ka mangana, ba e bapole, ba e bolae. Ké go re, ba ne ba se ke ba dirise dibolai fêla, ba sa akanye pele; ba ne ba logêla dibatana le diôka maanô, go di tlhaba fa go botlhoko. Tshukudu e re e tla e tlhasetse motsomi a eme ka bopelokgalê, gore e be e eê go tsêna fa go êna; a e tile fêla, lonaka lo setse lo ea go mo thula; mme e re e feta, e palelwe ké go menoga ka bonakô, kantlha ya mmele o o bokete, a e tlhabe ka thata yotlhe mo letlhakoreng ka lerumô; mme ka go boa, a e lose gangwe le gapê, a e lapise; moragô a e bolae. Tau le yôna batho ba ne ba e lemogile. E re e tla e duma, e senka go thula motho, monna a kotame fa fatshe, a femele tlhôngô le mmele ka thêbê, mme e re e pagama thêbê, a e tlhabe ka lerumô mo mpeng. Legalê ga go gakgamatse, fa bagale ba le bantsi ba swetse mo dinaleng tsa dibolaa-batho le mo menong a tsôna, gongwe fa ba falotsê, dinala di ba segakile. Ka moo go no go tshwanetse rure go re, motho a bôkwê kantlha ya phenyo le bogale jwa gagwê; a be a kgabisiwê ka maina a tlotlô ntlheng ya tirô e e gakgamatsang, e motho o neng a le mo go yôna ka bonatla jotlhe.

Mmoki le fa go ntse jalo o ne a sa tumise bopelokgale jwa motho bo le nosi, nyaa, kwa boboi bo neng bo itshupa teng, o na a bo tshêga,

a nyatsa legatlapa le e reng dinatla dii lwa, di sa kate ka moragô, lônâ le pagame setlhare, gongwe le tlogele dikgomo le tshabele kwa gae. Mmoki e bile o ne a sekisa legodu le leferefere mo lobokong, a be a tllhabise moaki ditlhong, gore basenyi ba ba ntseng jalo, ba itsêgê, ba tshêgwê ké batho, mme ba tlogêlê bomaswê jo bo ntseng jalo. Mmoki ka go dira jalo, o na a thusa morafe wa ga gaabô, a o tllhabolola, a o ruta go natlafala mo ditirong tse dintlê le tsa ntwâ.

Kwa ntlê ga dikgosi le bagale re fitlhêla go re, go no go bôkwa kgomo le tau le nkwê le phiri le phokojwê le mmutla le tshetlo le motôkwane le dilô tse dingwe.

Baboki le galê ba ne ba sa tshwane ka go bôka; ba bangwe ké ba re ba gakgamalêlang kantlha ya bontlê jwa puô ya bônâ. Ba ne ba se bantsi, ba ba ka dirang jalo. Motho wa pôkô o tshwanetse go bo a le pelotheri, a le puô ntlê, a itse go rulaganya mafoko. Go bile go rata go re, re se lebalê go re, baboki ba pele, ba ne ba sa itse go kwala mafoko, a ba bôkang ka ôna. Rona fa re ikaeletse go bua fa pele ga batho, re kwale mafoko a a tshwanetseng mo pampiring, re a lebe, re a ithute, fa nakô e ise e tle, gore re se ka ra palêlwa, ra timêlêlwa ké mafoko a mantlê, a re a rulagantseng. Bônâ ba ne ba tshwanetse go batla thulaganyô ya mafoko ba ntse ba a tshegeditse ka tllhông, go sé se se ba gakololang go re, a ba lebetse kgopolô ngwe.

Mmoki o na a bapala ka go bôka, a galale-tsa kgosi gongwe mogale, gore a amogêlê tuêlô. Mme ka nnete a amogele mo go yo o bokilweng, kgomo gongwe lerumô gongwe mogoma gongwe kobô ya dibatana gongwe dijô. Mme ka a ne a bapala lobôkô, mmoki a tsenye kopô mo dipokong, gore yo o bokilweng a se nnê bonya go lefa tirô eo ya tlotlô.

Pôkô kajeno e batlile go khutla, ka lefatshe le fetogile. Dibatana le diôka di nyeletse, kgapô

ya dikgomo gongwe bonokwane bo khutlile. Ntlhangwe batho ba gompieno ga ba kgatlwe ké bontlê jwa puô, jo bo itshupang mo dipokong, ba sia le tsa seša. Go sa ntse go bôka ditšaba, tse di tlotlang segatsôna, batho ba ba sa ntseng ba ithata, ba bolokile setho sa bôna.

Dipôkô tsa bogologolo di sa le teng, ka di rutwa le mo dithupisong. Re utlwa di bôkwa le mo sebakeng seno; gongwe re fitlhêla di gatisi-tse mo dikwalong, go twe, ké lobôkô lwa ga semangmang. Go molemô thata go re, mafoko ao a bogologolo a se ka a latlhêga; mme le fa go ntse jalo ga goa lekana go re, lobôkô lo itsiwe ka mafoko fêla, mme tlhalosô e seo. Fa phutho-lolô e tlhókafala, motho ga a na go itse go re, a go bokilwe kgosi gongwe mogale, ba rileng; a ba bokilwe ka ba bolaile sebata gongwe seôka gongwe motho mo ntweng. Go batlêga go re, go bo go itsiwe tiragalô, e motho o bokilweng ka yôna, go re, o dirileng se segolo se se kga-tlhileng batho. Kwantlê ga tlhalosô e ntseng jalo, lobôkô lo se ke lo nne le thusô.

Dipôkô dingwe tsa Bahurutshe.

I. Lobôkô lwa ga Diutlwileng, kgosi ya Bahurutshe.

Tlhalosô: Lefatshe le Bahurutshe ba neng ba ntse ba agile mo go lônâ mono Afrika borwa, ké la kgaolô ya Madikwe mo Transvaal; ké teng kwa ba neng ba fudisa dikgomo tsa bônê, kwa ba neng ba tsoma diphôlôgôlô teng. Le fa go ntse jalo, ba kile ba bo ba sa nne mo go lônâ ba le nosi, mme go kile ga bo go agile gaufe le bôna Bakgatla ba ga Manaana. Morafe oo, o rile o kgaoganye le Bakgatla ba ga Kgafêla, ba kopa mo Bahurutsheng go aga mo lefatsheng la bôna, mme Bahurutshe ba ba dumêlla. Moragô ga se-baka ditšaba tse pedi tseo, tsa se ka tsa utlwana. Kgang ya tsosiwa ké bonokwane: Bakgatla ba gapêla Bahurutshe dikgomo. Mokgwa oo o no wa bolotsa dintwa di le dintsi tse di botlhokotlhoko,

tse moragô di neng tsa hudutsha Bakgatla. Lobôkô lo lo latêlang lo, ké lo lo bolêlang phenyo ya ga kgosi Diutlwileng, Bakgatla ba sena go bolaya rragwê, Sebogodi I. O na a tshuba motse wa bôna, o agilwe mo lentsweng le le bidiwang Thabana, a ba a ba hudutsha, a ba kobêla kwa ga Rramodibedi. Diutlwileng, ga twe, o ne a le bogale, a tshwana le phepeng, a bile a le lobelô lo lo gakgamatsang.

Segaketlana (1) se lebelô'

Thêbênaala a matlhape oo Pule. (2)

A bo thêbê Makgajê a tlaa e gana

Morwa Motilatshukudu;

A re, ga ke alele thêbê e tswa marumong,

E tlhotse e konotjwa ba dikgotshana (3)

Ka marungwana a bo kgantlapane, (4)

Ké basimane bo Pôô a Marumô. (5)

Nkwê e lelobana ba e gatile mogatla e laletse

Nkwê e tshwana yo Letlhoo (6) a Pula, baba

ba ntse ba e gata mosila.

Sethabathaba (7) sa lobelô soo morwadia Phafô,

Kwa se tshabang teng sefadima, (8)

Phokêla (9) gotlhe moa wa mariga.

Moa o kile wa bolaya tshukudu,

Moa o bolaile makgalê. (10)

Sephokedi o Moilwa a Mmusi. —

Bakgatla ba tsenye maganoganong (11)

Ba tsositse thathane. baa senyêga.

Thabana yaa ša, sedimo saa wa,

Metsana e mennye yaa senyêga

Ya bo Khisa (12) a Bakgatla.

E tsaakanye le ya ga Madipane

Kgalatsetsa e tuka moratletli. (13)

Mogaadile (14) wa pitse le kgokong.

Ke dule, ke gaufe le maywê a Gabane.

Ngwana wa ga mogoloyane. (15)

Nteba O ntshê matlhô, morwa Kgolori a Tirô.

O mpônê jaaka ke fedile;

Sebete se fêfêra tshwabu, se wêla, ke ea phelong!

Kana ke rona jang, ke ea ga Kgabo.

Ke rona jang, ke ya go kopa malata
Ngwana wa ntswê la Tswenyane a leô!
Ke tsenye ka Setlatlê, a ntshupetsa tsela
A ba a ntshupetsa tsela ya Matsekane. (16)
Madiba a re go tša, go sale kgosi,
Matlhapenyana a dintlha a bo menogele otlhe
Ke bôka leo, lokgêrêpa la gabo Mmamatsêpa
le Ditibane

Nthathetsane a mogatla a kgomo,
O thatheditse mogatla wa kgomo letsogong. (17).

Phuthololô ya mafoko a a tshwailweng ka
dipalô, tse di bapileng le ôna ké e: (1) Kgapetlana
ya segô se thubegile. Jaaka e le motlhofo, mmele
wa ga Diutlwileng o ne o le motlhofo jalo, o ne
a sa imelwe ké mmele a taboga. (2) Pule ké
kgosi ngwe ya Bahurutshe ya bogologolo. (3) Kgo-
tshana ké lerumô le le theko khutshwane. (4) Kga-
ntlapane ké morwa-rraagwê Mokgatitswê. Dilô
tseo ga di lome. Mmoki o nyatsa Bakgatla jalo.
(5) Pôô a Marumô ké kgosi ya Bagamaletse; e ne
e thusa Bakgatla. (6) Letlhoo a Pula ké mmaagwê
Diutlwileng. (7) Sethabathaba, go teiwa maoto a a
bobêbê a a tlogang fa fatshe ka bonakô, jaaka a
lethêjane. (8) Ka »sefadima« go teiwa selô se se
fetang ka bonakô. Pitse ya naga e ne e bidiwa:
»sefadimô«. (9) Ka »Phokêla« go kaiwa phefô e
e tsididi, e e fokêlang gongwe le gongwe. (10) Ka
»Makgalê« go teiwa tshukudu e tonanyane.
(11) Maganoganong ké go re: mo dipuôpuong,
ebong mo ditlalelong. (12) Khisa a Bakgatla ké
kgôsana ngwe ya Bakgatla. (13) Ka »moratletli«
go teiwa kgabo ya mollô o o tutumang o o ratle-
tlang. Go ša matlo le matlhaku a digôtlô. (14) Ka
»Mogaadile« Mmoki o kaya selô se se lobelô go
sia se sengwe, jaaka pitse e e siang engwe. (15)
Go simolola fa Mmoki oa rapêla. (16) Matsekane
ké naga e e gaufe le Menwanamebedi, kgaolô ya
Madikwe. (17) Yo o swêlang dikgomo ga a rate,
gore di mo tlogêlê; ké sôna se se kaiwang ka
go thathêlêla mogatla wa kgomo letsogong.

II. Lobôkô lwa ga Sebogodi a Moilwa a Sebogodi a Moilwa a Tirô.

O bokilwe ké Letlhokwê a Modisane.

Tlhalosô: Ka ngwaga wa 1832, kgosi ya Matebele, Moselekatsi, a sa ntse e le kwa Mphame (Silkatsnek), mme Bahurutshe ba le mo Ga-Mosiga, mo kgaolong ya Madikwe, Nawê, ntona ya ga Moselekatsi, a loma Mokgatlhe, kgosi ya Bahurutshe tsêbê, a re: »Tshaba, Moselekatsi o ikaeletse go Go bolaya.« Jaanong Mokgatlhê a tloga mo Ga-Mosiga, a tshabêla kwa Maamuse (Schweizer-Reneke), go ipoloka mo go Moselekatsi. Ka 1836 Moselekatsi a rumola Maburu kwa Freistata, ka go ba tlhasêla le go ba gapêla dikgomo. Jaanong Maburu ka 1837 a bolotsa ntwa, a koba Moselekatsi mo kgaolong ya Madikwe. Ka 1844, ka Bahurutshe ba sa ntse ba le kwa Maamuse, ga tsoga kgang ntlheng ya bogosi. Mokgatlhê ka go tsofala, a rata Lentswe a Menwe a ka nna kgosi, mme go gana Motladiile a Sebogodi I., a re: »Bogosi ké jwaa ka!« Ké fa Mokgatlhê a tlogelang Motladiile kwa Maamuse, a gopola legae kwa Majweng, Moilwê a Sebogodi I. a na naê. Erile ba thibeletse mo Sesusôtô, tau ya bolaya kgomo; mme erile e bolawa, ya loma morwa mongwe wa ga Mokgatlhê. Foo, ya re lekau le sa ntse le ôkwa, Motladiile a biletsa Bahurutshe Bakgothu ba Lekwê, gore ba ba bolaê. Mme Bakgothu ba fitlhêla Bahurutshe ba utlwile, ba ipaakantsê. Jaanong Bahurutshe ba utlwisa Bakgothu botlho-ko, ba bolaya le ênê Têtêmê ngwana wa kgosi ya Bakgothu. Ka Sebogodi a Moilwa a Sebogodi a ne a itshupile mo ntweng, a bile a bolaile Mokgothu mongwe, a bôkwa ka ntlha ya bonatla jwa gagwê. Lobôkô lwa gagwê loa re:

Serurumaka (1) sa makgaolakgang,

Se se iditseng kgang go dira matlatla. (2)

O tlaa e kgaola fêla, ngwana wa ga Sebogodi!

Nôga e ntsho ya metsi, Sebogodi,
E ntsho ya metsi, Thebethi-ya-tshwene! (3)
E ntse ya itoga dimelemethe mo mosimeng e
ise e tswe yotlhe.
E tsile ya huduga mo Maamuse,
Ya feta ya itoga mo matlapeng a sekgwa sa
Sesuôtô.
Ya tloga teng, ya tlhôla e ba lebile.
Ntsenka bôna Bakgothu ba etla.
A tsile a sobasoba (4) Makaota, (5)
Mme dithata tsa thulana.

Ngwana wa kgosi, o jelê ngwana wa kgosi e
ngwe.
Sebogodi a Moilwa o jelê Têtêmê ngwana wa
kgosi ya Bakgothu!

A morafe o, Bakgothu, matlakala?
Ba bôna tshwene e gabilwe matlhong?
Kgomo di fula ka rumô la mogale,
Ka rumô la thipa, mogatsa Moseletli a Rrankudu,
Nôga yoo Malebelele le Pule (6)
Yoo Malebelele dintweng. —
A motho yo segô Gotite (7), a bôna mosima a
o itadisa.

Ngwana wa ga mogolole ke bêtanye kang? (8)
A ke bêtanye ka go re, O Thebethi?
A nko ke rile, tshukudu rôbaka,
Rôbaka dinthe, Bakgothu ba etla? (9)
O ka na O mpha, mogatsa Moseletli Rrankudu.
Oa itse ke mogale wa gago,
Ea re ntwaga e tsile ke e phuthe.

Ke etse mogogoro, ke etse mokgatla wa
kobô, (10)
Kgomo tsetsho di gatjwa ké meratshwana,
Ké Peme (11) yo o kwa Mabontshwaneng! (12)
Ngwana wa mogolole O senka efe?
A O batla ya modisô wa ga Phokojwê wa, Ra-
manyena?

Sebidibidi (13) sa marumô, a O ntswa e ntse e
le maabane sa marumô

Se tsholeditswe ké Bakwena sekgotlho
Sebidibidi O tlalêla kae?

Ngwana wa batho le go tlala ga a tlale.

Sebidibidi ga a nyatse mogolowê,

Ga a nyatse Moilwê le Moilwanyane.

Phuthololô ya mafokô a a supiwang ké
dipalô, tse di bapileng le ôna: (1) Serurumaka
ké selô, se se modumô jaaka mollô mo tlhageng.
(2) Sebogodi ka go bolaya Bakgothu, o ne a
kgaola kgang, Bakgothu ba kgôbêga marapô;
ba boa ba tshaba. (3) Thebethi ya tshwene: Go
thebetha golô go le gongwe motho a tila marumô.
(4) Go sobasoba ké go funêla merwalô. (5) Ma-
kaota ké leina le lengwe la Bakgothu. (6) Male-
belele le Pule ké bomorwa Sebogodi I. (7) Gotite
ké Mokgothu yo e rileng a tlhabilwe ké Sebo-
godi II, a tsêna mo mosimeng wa thakadu. O na
a bônwa teng, mme a se ka a bolawa. (8) Ka
mafoko a Mmoki o simolola go rapêla. (9) Lefoko
la potsô eo le raya go re: A O ne O rata fa
nkabo ke go reile ka re: se tlhabanê, lesa Ba-
kgothu go tsêna mo gae? (10) Mogorogorô ké
letlalô le le omeletseng, mme ka »mokgatlhê« wa
kobô go teiwa modumô wa sekgopa. (11) Peme
ké kgôsana yoo Kgang. (13) Sebidibidi ké kgôrô
ya motse oo Kgang.

III. Lobôkô lwa ga Sempê a Lesôbôrô.

Tlhalosô: Matebele a ne a gapetse Bahuru-
tshe dikgomo, mme ka kgomo e le kgomoroladilô,
ba humanêga mo go botlhoko. Jaanong ka Ma-
buru a tsile go aga mo lefatsheng, le ba neng ba
le gapile mo go Moselekatsi, makau a ithapa mo
go bôna, tuêlô e le kgomo mo tirong ya ngwaga,
mme ka mokwa oo, a le mantsi a boêlwa ké khumô.
Sempê o na a le mongwe wa ôna. Erile a tla

a gatêlêla khunwana, a ipôka jaaka a itshoketse
tirô ya batho, ba mo fêlêla pelo, ba mo raya ba
re: gou, gou! A ba a inêela leina ka lefoko leo,
a bua mafoko ka ditlaê a re:

»Legougou« la lona dimêntshê! (1)

Erile go twe: Gou, gou, ka tshoga (2)

Pelo ya tshoga, ya ntjika moragô,

Ke itlhomane lo ra'a nna nosi

Ntenka lwa re raya,

Lo bo lo ree le banyana ba dimêntshê.

Rramopôtêlwa (3) o pôta geisi (4)

O tlhola O tikêla mo geising

Lokobokobo loo Rra-Lesôbôrô.

Sempê, eketete go bolawa nôga,

E bile nketete go bolawa molelemedi,

Le mefinyana ya dilêpê ya wa!

Go buile Mma-Selemêla a re: (5)

»Nna Sempê wa ga ka, O bolaiwa eng?«

A re: »Nna mma, ke bolawa ké ditsentsabana, (6)

Ke bolaiwa ké kgomo ya pêrêkô!

Mogolokwane wa lela phethelêla kwa llapeng la
ga Mma-Selemêla,

A bôna Sempê a tla a e kgwetsa.

A re: »Ngwanakê o humile thata!« —

A itumêla a bôna moroba a tla a o gatêlêla.

Phuthololô ya mafoko ké e: (1) Ka dimêntshê
o na a kaya »Mense« ebong batho. (2) Gou, gou,
ké go re: kabonakônakô. (3) Ka Rramopôtêlwa
o kaya batho ya re ba mmôna a ntse a siantshi-
tswe ké tirô, ba mmotsa, jalo. (4) Geisi ké go re:
»Huis« ntlo. (5) Mma Selemêla ké mmagwê, yo o
neng a tshositswe ké êna, mme jaanong a mmotsa.
(6) Ka ditsentsabana go kaiwa dingôngôrêgô
gongwe matsaba (dilô tse di tsentsang gongwe
tsenwisang bana).

IV. Lobôkô lwa ga Keogotsitse (Rralediana) a Mabeleng.

(O bôkwa ké Mokgomolwane a Talê a Rrantsimane.)

Tlhalosô: Kgomo erile e letse e bolailwe ké tau, banna ba tsoga ba ea go bolaya tau. Erile dintja di e kganetse, ya tshoga ka e tloletse Rramatiti (Rrasweu). Go bôna jalo, ba be ba e tshwara ka mabôgô, mongwe le mongwe kwa o tshwarang teng, mme ba e bolaya. Rrasweu a falola e mo lomile lebôgô, ya le gôlafatsa. Mo bosigong jaaka tau e loma kgomo mo sakeng, banna ba ba neng ba le teng, Rrantsaana le Motebejane, ba pagama ditlhare ba nna mo go tsôna, gore bosigo bo be boo sê; ba tlogêla dipitsa mo isong, gore molelô o bo o time. Lobôkô jaanong loa ba tshêga.

Sefufula soo mohumi wa mašwi, fufula ka pelê!
Pitsana ya mašwi, O rakê tsa metsi, tse di tlhatlheilweng pele.

Bo Rrantsaane, bo Motebejane, kgôbê di letse ka metsi,

Ga di butswe, ga di tlhole di kgotlhediwa ké motho,

Pitsana tsa bônê di sule bogale,

A re se beng re o ôra magala!

Re tsaletswê moroba ké Seiswe. (1)

Ké morwa Mabeleng (2) a Tau.

Ga twe, tau e gatile kala ya morôbê, (3)

Ya ne e e ôba, e e gatisa,

E gatile ka leroô, tlihabana,

E tsile ya pagama motho, thokwana.

Ba ntse ba e tshwara jang tlihabana,

Mmele wa tau e le mênô fêla,

E lomaka a mosêtlhô, selalome?

Phuthololô ya mafoko ké e: (1) Seiswe e ne e le rraagwê Keogotsitse. (2) Mabeleng e ne e le Rraagwêmogolo Keogotsitse. (3) Ka mafoko ao go tshwantshiwa go tlolêla ga tau mo sakeng, e itshegetse ka kala, mme kala e obege.

V. Lobôkô lwa ga Mabôtê a Rraboi a Lebelê.
(Mabôtê e ne e le rraagwê Moruti Jakob Lebelê.)

Tthalosô: Banna bangwe ba ga Manamêla, jaaka ba agile kwa Sebalê (Magalisberg), ba ne ba ile letsholô la tau, e jelê kgomo, ba e bile-ditswe ké mosimane mo Molokwane, Ngwaritshi. Erile ba tsêna fa go yôna, ba e gakalediwa ké dintja, mme ya thula Thakadwi. Jaanong Totwane a e tshwara ka mogatla go e tlosa mo godimo ga Thakadwi. Ké fa Mabôtê a tla kwa go yôna, a e pôta ka kwa tlhogong, go e mo thusetsa. Tau e be e tla kwa go ena e re ya mo loma mme ka a sena thêbê, a fema ka mphetšane. Jaanong ea tshwara setlhako mo boemong jwa letsôgô, mme êna a e tlhaba ka lerumô mo leithlong, lerumô la ba la rôbêgêla mo go lônâ. Ka moo a e fenya, a e bolaya, a ba a ipôka, a re:

Rrapulane ga sé motho, lekanyana
La go ja mangwe, makanyana,
La ga Rranoka a Magasa.
Ntê e lee jê, tsôgô la mogale,
Ntê e lee jê, e tlaa le sêka
Le fa e ntse e duma jalo mo letlhajweng!
Letsatsi ké le, e le lebê, e le laêlê!
Tlhaba tau, morwa Rraboi a Madima!
Tlhaba tau, lerumô le bê le tsênê ka itlhô le le
nnjane!

15. DIANE TSA BATSWANA.

I. Seane ké eng?

Ga go na morafe opê o o senang diane. Mme le fa merafe yotlhe e na le diane, ga go na morafe opê, o diane tsa ôna di gaisang tsa Batswana ka bontlê jwa tsôna le ka bontsi jwa tsôna. Ka moo go molemô thata, fa lokwalô lô, lo ka re bolêlêla sengwe kaga diane tsa Batswana,

Kana Seane ké eng? Ga re itse go re, lefoko le la »Seane« le tswa kae, gongwe le kayang. Mme fa motho a ka akanya sentlê, a ka fithêla fa eketé le tswa mo lefokong la go »Ana«. Mme go ana gôna ké go reng?

Go na le naane gongwe nôôlwane e e re bolêlêlang kaga tshimologô ya Setšaba sa Baphuting. Naane eo ea re: Erile Baphuting ba ise ba bidiwe Baphuting, e ise e nne setšaba, ba bo ba le mo ntweng e kgolo, e e batlileng ya ba senya gotlhe gotlhe. Erile bosigo bangwe ba tlhaoletse golô gongwe mo sekgweng, ba robetse, ba tshogaka ba utlwa phuti e tla e tabogile, e re: »sutlhê« ka sekgwa, jaaka eketé e tshositswe ké sengwe, gongwe se e tebetse. Modumô oo o ne oa ba thantsha mo borokong, ba tsoga; mme ba akanya go re, fa phuti e tla e tabogile jaana, rure e tshwanetse ya bo e tshositswe ké sengwe. Mme e ka nna eng, se se e tshositseng mo gare ga bosigo? A jaana ga e ka nne baba ba rona, ba ba bolotseng go tla go re tlhasêla gare ga bosigo, kwa re santseng re robetse teng? Jalo Baphuting ba bolola fa ba neng ba tlhaoletse teng, mme ba falola jalo mo babeng ba bôna ka go bolokiwa ké phuti. Ké ka ntlha ya moo, ba simolotseng go tlotla phuti bogolo go diphôlôgôlô tsotlhe; ba ipitsa ka yôna; ba e ana.

Ka seo re ka lemoga go re, ka »go ana« go kaiwa »go tlotla«. Tlotlô eo e ne e supêga bogolo mo dipineng tsa bôna, fa mo go tsôna ba bitsa kgosi ya bôna ba re: »Phuti«. Mme ka tlotlô eo e ne e supêga bogolo mo dipineng tsa bôna, jalo »go ana« ba bangwe ba tlogile ba go bitsa: »go bina«. Ké ka seo re utlwang Batswana ba bangwe ba re: Ke ana tshwene, gongwe kgabo gongwe kwena; mme ba bangwe bôna ba re: »Ke bina tshwene gongwe kgabo gongwe kwena. Jalo ka go ana gongwe go bina tshwene, gongwe kgabo, gongwe kwena, go kaiwa »go e tlotla«.

Fa jaanong lefoko la Seane le tswa mo lefokong la go ana, ké go re, go tlotla, e tlaa bo e le go re, le lōna le kaya go tlotla. Mme e tlaa bo e le tlotlō ya go tlotla eng, e e kaiwang? Fa ka seane go kaiwa tlotlō, e tlaa bo e le go re, Motswana ka seane o tlotla tirō gongwe mokgwa mongwe o o mo kgatlang. Mme ka nnete go na le diane, tse Motswana ka tsōna o tlotlang tirō gongwe mokgwa, o a o lemogileng go re, ké o montlê, o o mo kgatlang, jaaka ka seane se se reng: Moengnyana wa pele lebônê la wabô, gongwe se se reng: Molelô wa Modimo, ga o tingwe ké yo mongwe.

Mme diane tsa Batswana ga sé fêla tse di tlotlang; nyaya, tse dintsi ké tse a nyatsang tirō gongwe mokgwa, o o sa mo kgatleng ka tsōna, jaaka ka seana se se reng: Ka dikanyetsa morwana, e rile o gola, wa ntlhaba, gongwe: Segwagwa se nwa metsi, se itekanye le kgomo.

Mme ere ka seane se sa ipontshe fêla ka go tlotla, mme e bile se ipontsha ka go nyatsa, jalo lefoko la: »Seane« le tlaa bo le sa tswe mo lefokong la: »Go ana«, mme re ka re: ga go itsege kwa le tswang teng, le se le se kayang. Mme le fa re sa itse go le phutholola, le fa go ntse jalo, re itse go re, Seane ké Mmolêlô, o mokhutshwane, o o nang le thutô e kgolo, ka go nyatsa se se lemogilweng go re, ga sea siama, le go tlotla se se lemogilweng go re, ké se se molemô. Gapê Seane ké Mmolêlô o o sa bueng kaga selô, se o se kayang, ka go se bitsa ka leina la sōna, mme e le ka papisô gongwe ka setshwantshô. Mme la boraro, papisô eo, seane ga sé e boelele ka mokgwa o o tlwaetsweng go buiwa, mme e le ka go khutshwafatsa mafoko. Ka moo ké dilô di le tharo, tse Seane se ka itsêgang ka tsōna, ebong 1) Ké thutô e e ipontshang ka tlotlô gongwe ka nyatsô, 2) Seane se bua ka setshwantshô gongwe papisô, mme 3) Se dira jalo ka go khutshwafatsa mafoko jaaka mo sefeleng, gongwe re ka re ka poitêrê.

Fa seane se buiwa ka go khutshwafatsa mafoko, ké go re, ka go rialo go batliwa go re, mafoko a sôna a êlwêtlhokô bogolo. ka e le a magolo, a a nang le thutô e kgolo. Ké ka ntlha ya moo a bolêlwang ka mokgwa o o fapaanang le o o tlwaetsweng.

Selô seo sa go bolêla diane ka mafoko a a khutshwafaditsweng, a a fapaanang le mmolêlô o o tlwaetsweng, ké se se dirang go re, seane e nnê selô se se kgaatlhang bogolo, se ka ntlha ya moo batho ba se ithutang thata, ba sa se lebale fêla ka bonakô. Le fa go ntse jalo, batho ba boša bôna, ka go tlogela legae le go ea kwa metseng e megolo ya batho basweu le go aga teng, ba simolotsê go tlhokomologa le tsôna diane tsa borraabô le go di lebala. Go ka nna molemô, fa mo sekolong bana ba ka rutiwa diane tsa morafe wa bôna, gore ba di itse, mme di se ka tsa êla rure.

II. Phuthollô ya diane dingwe.

- 1) Nglê nglê ga a thuse, go thusa go ititêela.

Lefoko la »Nglê« ké la kopô gongwe la thapêlô. Jalo hêê seane seo ké se se kayang go re: ga go thuse go tlhola ngwana gongwe motho a ntse a rapetswe, fa a gana go utlwa, thupa ké yôna e e tlaa mo utlwisang.

- 2) Tlhotsapele ga sé swapele.

Seane seo se kaya go re, ga sé go re, ka motho a ntse a le bokoa, a ntse a lwala gantsintsi, jaanong ké êna yo o tlaa swang pele; nyaya, fa gongwe gwa tle go fitlhelwe yo o tiileng, a ntse a fitlhêlwa a itekanetse e le ênê yo o swang pele.

- 3) Kgama ga e ipone mmala o o fa nokeng.

Ké go re: Batho ba bantsi ga ba rate go utlwa go twe: O sentsê, o dirile molato;

ga ba rate go inyatsa, mme baa tle ba leke go itshiamisa le go ganetsa le go ipata.

- 4) Sedibana-pele ga sé ikanngwe.

Go teiwa go re, motho a se ikanyê selô, fa a ise a se bone, gongwe a ise a lemoge molemô gongwe boammaarure jwa sôna.

- 5) Mokoduana o ja noni.

Ké go re: selô se sennye sa tle se dire molato o mogolo, gongwe selô se segolo sa tle se senngwe gongwe se bolawe ké se sennye fêla.

- 6) Letlhô le tsosa diletseng.

Ka seane seo go teiwa go re: fa motho a tlhoile yo mongwe, oa tle a tlhagise tsotlhe, tse di neng di lebetswe, gongwe di sa itsiwe ké opê; fa gongwe a be a itsise, tse o neng a di boleletswe ka go ikanngwa go re, o tlaa didimala kaga tsôna.

- 7) Lentswe le pelong ga le thuse.

Ké go re: Ga go thuse, fa motho a bôna sengwe sa molato mo go yo mongwe, mme a sa se mmolelele. Kana foo yo o molato o tlaa kgôna jang go baakanya molato wa gagwê? Gongwe fa motho a lemoga go re, yo mongwe o tlaa tlêlwa ké se se tlaa mo utlwisang-botlhoko, mme a sa mmolelele, yoo o tlaa kgôna jang go se tla gongwe go se fagoga?

- 8) O se tshêgê yo o oleng, mareledi a sa le kwa pele.

Seane seo se raya go re: A motho a se itumêlê go bôna yo mongwe a tlêlwa ké tlalêlô gongwe a leofa; gonne se yo a se tlêlwang ka-jeno, ké se le ênê se ka mo tshwarang ka mosô.

- 9) Molelô wa Modimo ga o tingwe ké mongwe.

Ké go re: ga go na motho, yo o ka tilang ditshekisô tsa Modimo, gongwe yo o ka thibêlang se Modimo o se tsisang; gonne se se tswang kwa Modimong ga sé na bokganêlô.

- 10) Lentswe ga le boe, go boa monwana.

Go teiwa go re: Monwana le fa o lebi-sitswe mo mothong, oa tle o bosiwe, mme lefoko lônâ ga le kake la bosiwa; fa le builwe, la bo le builwe, ga le kake le tlhôla le dirollwa.

- 11) Mosêka-phofu ya gagwê ga a tshabe go swa lentswe.

Ké go re: Fa motho a tlhabanêla selô sa gagwê gongwe selô se segolo ga a nke a lapa. Fa selô e le se se senang molemô, foo motho ga a kake a se itapisetsa, mme fa a se rata, a ka se dirêla matsapa a magolo, a sa lape.

- 12) Mafoko ké a pele, a moragô ké dithuthutshwane.

Ké go re: Mafoko a a builweng pele, a motho o ikgolegileng ka ôna ké ôna, a a tlaa mo atholang; a moragô, a o lekanng go ipata le go ikgolla ka ôna, ga a na thusô; a tshwana fêla le thuthutshwane e e swabang le go swa ka bonakônakô, e e senang molemô.

- 13) Mmitsi-ntja ga a tshole thupa.

Seane seo se raya go re, pelo ya motho ga e fenngwe ka bogale; mme e fenngwa ka loratô, gonne bogale ga bo ithatise, go ithatisa loratô. Fa motho a rata go kgôna yo mongwe go mo thusa, a a mo kopê; a a se kê a mo kgalemêlê.

- 14) Segwagwa se nwa metsi, se itekanye le kgomo.

Ké go re: motho yo eseng wa sepê, ké êna yo a tleng a ikgogomose, a dire jaaka ekete o sengwe. Motho yo e leng wa nnete, a ithutile rure, gongwe a na le kitsô e kgolo, ga a kake a ikgogomosa, o supêga ka nosi.

- 15) Mmangwana ké yo o tshwarang thipa bogale.

Seane seo ké se se phuthololwang ké ka-tlholô ya ga Salomone, kgosi ya Baisraêlê,

ka basadi ba le babedi ba tla kwa go êna, ba ganetsanya kaga ngwana, mongwe le mongwe wa bôna a re: ké wa gagwê. Ké fa kgosi e reng: Ntsisetseng tšaka; mme erile e tsisiwa, a laola go re, ngwana a kgaoganngwê; mme mongwe le mongwe a neiwê bo ntlha bongwe jwa gagwê. Foo mosadi, yo ngwana e leng wa gagwê, a gana, a re, bogolo a neiwê yo mongwe; a se kê a bolawê. Yo mongwe êna a gana, a re: a a kgaoganngwê. Go ne ga supêga jalo, yo e leng mmaagwê ngwana; gonne: Mmangwana ké yo o tshwarang thipa bogale.

16. NGWAGA WA BATSWANA.

Batswana le bôna ba na ba na le ngwaga. Ngwaga wa bôna le ôna o no o na le dipaka di le nnê, fêla jaaka ngwaga wa batho basweu. Dipaka tseo ké: 1) Selemô, ké sebaka sa fa go lengwa. 2) Letlhafula, ké go re: Di tlaa fula, ebong dikgomo, ka e le tsôna digotlhe tsa Motswana, tse e reng a re: Di tlaa fula, mongwe le mongwe a bo a itse sentlê go re, o kaya tsôna, le ha a sa re: Dikgomo. Letlhafula ké sebaka sa majang a magolo, se se sa tlhokeng phulô ya dikgomo, se se latêlwang ké: 3) Mariga, ké go re: Madiga, a a tleng a dige matlhare; ee, le kgomo tôta ka bokoduê, fa e bolawa ké seramê; mme e tlhoka phulô le metsi, e a nwa mo teng ga dithêtsê, tse dia tleng di e tshware, e be e swele mo go tsôna. Sebaka sa bofêlô ké 4) Dikgakologô, fa dikgapetla tsa seramê di gakolosiwa ké letsatsi, le jaanong le thitofalang, ka go tthatlogêla kwa godimo.

Ngwaga wa Batswana ebile o no o na le dikgwedi, tse ba neng ba di kaya ka maina a tsôna. Ka jeno re utlwa Batswana ba re: Ngwa-

ga wa bôna o no o ntse o na le dikgwedi di le 12 fêla. A rure go no go ntse jalo? Fa motho a akanya sentlê, a ka fitlhêla go re, go no go sa nna jalo; mme dikgwedi tsa ngwaga wa Batswana di ne di le 13. Selô se se gopotsang, ee, re ka re: se se supang go re, go no go ntse jalo, ké fa sebaka seo, ba ne ba ntse ba se bitsa: *Kgwedi*. Leina leo ba ne ba le teetse sebaka seo kantlhang? A ga sé ka gonne sebaka seo se ne se laolwa ké ngwedi, fêla jaaka letsatsi le bidiwa letsatsi ka gonne le laolwa ké letsatsi? Letsatsi la Batswana le ne le simolola, le bile le khutla ka mantsiboya, fa letsatsi le phirima; lefifi le tsene, go nne bosigo. Ké kantlha ya moo go seng Motswana opê, yo go ka utlwiwang a re: Motshegare le bosigo; mme go no go ntse go twe: Bosigo le motshegare. Kgwedi ya Motswana le yôna e ne e simolola, fa ngwedi a sena go swa le go fififala, mme go ea go tlhaga yo moša, a sa ntse a le mosesasesanyane, a ka bônwa fêla ké motho a le matlhô a a bogale. Ké kantlha ya moo Batswana ba neng baa tle ba re: Ka jeno kgwedi ea rogiwa. Fa go ntse jalo, e le go re, kgwedi e ne e laolwa ké ngwedi, foo ka nnete dikgwedi tsa ngwaga wa Batswana di tlaa bo di ne di se 12, mme di ne di le 13.

Selô se sengwe se se gopotsang go re, ngwaga wa Batswana o ne o na le dikgwedi di le 13, ké kgwedi ya September; bangwe ba e bitsa Lwetse, mme ba bangwe bôna ekete ba ne ba e bitsa Pôane. Kgwedi ya January le yôna e na le maina a le mabedi, gonne fa gongwe ea tle e bidiwe Firikgong, mme fa gongwe gôna e bidiwe Molomô; mme maina ao tôta e ne e le leina le le lengwe fêla; go twe: Firikgong a molomô. Maina ao ebile a itsiwe ké batho botlhe ka bobedi jwa ôna. Mme ké go reng, ka maina ale, a September ôna a sa itsiwe ka bobedi? A ga sé go re, erile jaaka batho basweu ba tsêna lefatsheng le, maina a: Lwetse le Pôane, e ne e le maina a dikgwedi di le pedi? Jaanong, erile Batswana

le bôna ba simolola go tsaya mokgwa wa batho basweu, ba tlogêla kgwedi enngwe, ba simolola go nna le dikgwedi di le 12 fêla mo ngwageng jaaka batho basweu. Mme mo tlogelong e e ntseng jalo ga nna phapaanô, bangwe ba tlogêla Lwetse, mme ba bangwe bôna ba tlogêla Pôane. A ga sé sôna se se dirileng go re, ka jeno mo go ba bangwe go itsiwe leina la Lwetse fêla, mme mo go ba bangwe gôna go itsiwe la Pôane? Fa e le go re, Batswana le bôna ba ne ba ntse ba na le dikgwedi di le 12 fêla mo ngwageng, re ka botsa go re, kgwedi ngwe le ngwe e ne e simololwa leng, mme ba ne ba itse jang le ka eng, fa e simologa? A sesupô sa tshimologo ya kgwedi ngwe le ngwe e ne e sé fa ngwedi o ea go bônala gapê, e sena go timêla pele? Mme kana ké ga 13 mo ngwageng ngwedi o ntse o fififala. Jalo ekete ké selô se re ka se tlhômamisang go re, ngwaga wa Batswana o no o na le dikgwedi di le 13, mme eseng di le 12 fêla jaaka ka jeno.

Maina a dikgwedi tsa Batswana.

- 1) Batswana ba na ba simolola ngwaga wa bôna, fa Mariga a sena go feta, ditlhare tsa ntlha, ebong Mokgôpha le Mokgofa di rata go thunya. Jalo hêê: kgwedi ya ntlha ya bôna e ne e le *Phatwê*, ké go re: yo o phatlholang gongwe fatolang ebong ditlhare, jaanong di simolola go kukunya, di boêla di ntsha matlhare a maša, a a supang go re, Mariga kannete jaanong a fetile.
- 2) Kgwedi ya *Phatwê* ebile ké kgwedi ya diphefô tse di tsubutlang, tse di tlhatlosang maru a a solofetsang pula, e e neng ya tle e simolole go na ka yôna kgwedi eo, eseng jaaka ka jeno kwa ea tleng e simolole teng ka kgwedi ya *Diphalane* gongwe ka ya *Ngwanatsêlê*. Mme dipula tse dikgolo bogolo di ne di simolola ka kgwedi ya bobedi ya Batswana. Ké ka moo ba neng ba e bitsa *Lwetsê*, ka gonne ba

na ba re: Maru aa lwala, a dusa pula. Batswana ba bile ba ne ba na le sebôkô, se ba bôkang ka sôna, ba re: »Lwetsê a mogale, Selemô wa nkakêla, Kgomo ke jelwê ké Mariga«.

- 3) Kgwedi ya boraro ekete e ne e le ya *Pôane*. Ké kgwedi ya fa dikgomo jaanong di sotsê, dipula di simolotsê goo na, lefatshe jaanong le le bongôla, dipôana di fata mmu ka di tlhako tsa kwa pele, di tlhokotsa dinaka mo diolong, di ntse di tsositse modumô ka go ikgantsha le ka go bôpa, di simolola go lwa le go bolaana.
- 4) Kgwedi eo e ne e latêlwa ké ya *Diphalana*. Ké yôna kgwedi ya go tsala ga diphala, le go bônala ga diphalana mo dipoeng tsa selôkô le mo dikgweng tsa Makala le tsa Megônônô. Ké sôna se se dirisitseng Motswana go bitsa kgwedi eo ka leina la Diphalana. Ebile ké sebaka sa, fa Moretlwa o budule, jaanong go twe: Ngwana o tsêêlwa thetlwa, ké go re: Moretlwa, ka o bodule.
- 5) Jaanong go tle *Ngwanatsêêlê*, tôta ké go re: Ngwana itsêêlê. Ké sebaka sa monônô, se tsotlhe di naanafetseng ka sôna, naga e apere sentlê, dikgomo di sisa, maši a sa tlhókafale, go sé opê yo o kopang, ngwana a sa tshelwe, mme a teiwa go twe: Ngwana itsêêlê! Ee, basimane ba meraka ba thelesa maši, fa mongwe a tsêna ka bôna, ba bo ba mo naya lekuka. Rure sebaka sa monatinate. Mo go ba bangwe kgwedi eo e ne e bidiwa Ngwanatsêêlê a maboa; ké go re: Ngwana itsêêlê maboa, ka e ne e le sôna sebaka sa fa maboa a tswa mo lefatsheng, fa pula e sena goo na. Ebile go na le seane, se se reng: Ngwana itsêêlê maboa, 'Kaba go feta a mabêlê.
- 6) Kgwedi ya Ngwanatsêêlê e ne e latêlwa ké ya *Sedimotholê*, ké go re: Sedimo utlholê. Ka sedimo ekete go no go teiwa selô sa se-

phiri, se se sa bonweng, se sa itsiwe, se fitlhegile, se subilwe, ebong jaana: Fa motho a le mo tlalelong, mme a ea go batla thusô mo go yo mongwe, yo le êna a senang sepê, a tshotsê fêla mo e leng ga yo mongwe. Fa jaanong a ka thusa motlaledwi yoo ka gôna, ké fa go tlaa tweng: o mo thusitse sedimo; ké go re: mo go sa itseng wa boraro, mo go subegileng. E ne ea tle e re, fa Ngwanatsêêlê a feta, go bo go setse go le tse di ka jewang, go ise go longwe, ké go re: Kgosi e ise e letlelele go re, go ka tsêêwa kwa masimong; e le fa e reng motho a ka fitlhêlwa a di tshotsê, a bo a ka sekesiwa. Fa jaanong basadi ba ile masimong, ba fitlhele makatanyana le magajana a ungwilwe, ba a fitlhe, ba ee gae ka ôna, mme fa ba fitliha teng ba se ke ba ree opê ba re: Ntholê, ka gonne go ka tla ga itsege. E nne fêla mo go ka tweng: Sedimo ntlhole, gongwe mo motho o go itholang ka nosi, gore go nnê fêla, jaaka ekete o tsile a sa tshola sepê. Ké sôna sebaka sa fa ngwaga o nna monate, mo e bileng go ka twe: Sebota fa se lela, sa re: Serôlê se mmôkô o thata, Sebodu ké nna; erile go lengwa ka nna fêla, jaanong go itshêlwatshêlwa dikgodu, goa jewa, mme nna ke bolawa ké tlala, gonne erile go lengwa, ka nna fêla.

Mo go ba bangwe ga twe: Sidimothole a Morula; ké go re, fa motho a tswa go sêla Morula o o butswang ka sôna sebaka seo, a tle a imêlwa; a ba a ree yo o mo gae, a re: Ntholê sedimo ga tlhôngô.

- 7) Sedimotholê o latêlwa ké Herikgong gongwe Ferikgong gongwe *Firikgong*. Tôta go no go twe: Firikgong a Molomô; ké ka moo re fitlhêlang ba bangwe kgwedi eo ba e bitsa *Molomô*. Lefoko la Firikgong ga le na thanolô. Mme fa go twe Molomô, ké ka go nne

go twe: E ne ea tle e re, fa kgwedi eo e rogwa, ka letsatsi la ntlha la yôna, batho ba ee go kgetlha Thôtsê ya Moowane, go gotlha kgosi le ba bogosi ba yôna mo mohubung. Jaanong, fa go dirilwe jalo, go bo go ka jewa ka thêlêlô, go rwalwa, go sa fitlhiwe. Ba bangwe ba re: Fa go twe Firikgong a Molomô, ké ka gonne e le kgwedi, e kgosi e neng e loma ka yôna Letlhare la Mowane; e lêtlêlêla jalo go re, merôgô jaanong e ka jewa. Kgosi e e neng e loma gwa twe ké ya Mohurutshe, ka Bahurutshe e ne e le bôna ba ba kaiwang ba le bagolo mo merafeng yotlhe ya Batswana.

Sebaka sa kgwedi eo ké sôna, se ka sôna go neng go twe: Lesa baba, o tshwarê beno. Basimane tshabêlang meriting, Selemô go disa borrabatho.

- 8) Moragô ga Firikgong go tla: *Tlhakole*; mme go no go twe: Tlhakola modula, ké go re: ké kgwedi e modula ebong sethunya sa mabêlê se tlhotlhorêgang ka yôna, mme go bônala ditlhaka tsa mabêlê, tse di tala mo diakong, di tshwana le loungô lwa Mogodiri.
- 9) Moragô ga Tlhakole, go tla *Mopitlwê*, ké go re, go pitlagantsê ngwaga, gonne mabêlê jaanong a setse a le gaufe le go butswa, ngwaga o tlodile bogare, o fetêla bokhutlong jwa ôna, Mariga, ebong Madigamatlhare a atametse.
- 10) Mopitlwê o latêlwa ké *Moranang*; ké go re, jaanong go bônala Thanang, seboko, se ea reng se tsamaya, se tshwaraganye, se tlhomaganye. Tôta goa twe: Moranang a nawa, ka e le yôna kgwedi ya fa go giwang dinawa, go dilwa digôtô.
- 11) Moragô ga Moranang go tla *Motshêganong*, ké go re: Kgwedi e e tshêgang dinônyane; ka gonne ké e mabêlê a butswang mo go yôna, a nna thata, a palla dinônyane go a

phatlhola. Molope a khumoge mogatla o moleele, mabela a ôna a khutle, jaanong a tshwana fêla le Mauba a mangwe. Jaanong baleti ba simolola go bôna boiketlo le go itapolosa.

- 12) Jaanong go tle: *Seêtêbosigo*, tshaba seramê, gonne goa bo go le Mariga rure. Mo go ba bangwe goa twe: *Êtabosigo*, tshaba mala, ké go re: seramê, se se tlang ka makuku, gonne seramê se sitisa motho bogolo mo mosong, phakêla, fa letsatsi le tlhaba. Eketeba ba ba tshwereng sentlê ké ba ba reng: *Seêtêbosigo*; mme ba kaya go re, go etiwê motshegare, fa letsatsi le thusa go tlosa seramê se segolo, ka go se fokotsa.
- 13) Kgwedi ya bofêlô ké Phukwê, ké go re: phukutsa difala, ntsha mabêlê a magologolo, gore go tsênê a maša, gonne thôbô jaanong e fitlhile.

Ké ôna ngwaga wa Batswana; mme ka jeno re ka re:

- 1) Ka jeno re simolola ngwaga ka Firikgong
Ké kgwedi ya go ea kwa merakeng le masimong.
- 2) Mme kgwedi ya bobedi ké Tlhakolê mo ngwageng.
Ké ya medupe, fa digwagwa di lla madibeng.
- 3) Mopitlwê, kgwedi ya boraro e, a e sa pitlaganya ngwaga?
Ké yôna e kwa masimong go letiwa ngwaga dithaga.
- 4) Ya bonê kgwedi mo ngwageng ké Moranang.
Ké kgwedi e monate, e e itumedisang.
- 5) Mme e latêlwa ké Motshêganong,
Ké yôna ya ntlha, e go tshabêlwang kwa molelong.
- 6) *Seêtêbosigo*, ké yôna kgwedi e jaanong e tlang.
Ké e e tsisang seramê se se bolayang.

- 7) Go tle Phukwe ké kgwedi ya mariga a magolo.
Ya fa letsatsi le ipontsha fêla ka bonôlô.
- 8) Phatwê ké kgwedi ya diphefô tse di tsubutlang,
Ké e tsisang dithole tse di boitshêgang.
- 9) Lwetsê o ipontsha ka matlhoko mo fatsheng.
Dintsho, ee, le diphithlô dintsi thata teng.
- 10) Pôane ké kgwedi e rona re sa e itseng.
Re e fitlhêla fêla Bajudeng le kgalê Batswaneng.
- 11) Ya Diphallane ké kgwedi, e e re itsiseng
Sebaka sa go tsala ga diphala mo dikgweng.
- 12) Ngwanatsêlê tshimologo ya dipula mo fatsheng;
Balemi jaanong ba ya go simolla temô mo nageng.
- 13) Sedimothole, kgwedi ya bofêlô mo ngwageng,
Ké ya moletlo o monate mo Kerkeng.

17. KGOMO LE MEBALA YA YÔNA.

Molemô wa Kgomo.

Kgomo ké sephedisi se segolo sa Motswana. Ké yôna khumô ya gagwê. Ka ntlha ya moo, mo maruong otlhe a gagwê ké yôna e o nang a e tlotla bogolo go tsotlhe. Fa re ka akanya kafa e neng e mo thusa ka teng, ga re kake ra gkgamala, fa a ne a e tlotla bogolo go dibopiwa tsotlhe tse dingwe. Kgomo ké yôna, e Motswana o nang a nwa maši a yôna a lobese le a madila, a ja nama ya yôna. Dinaka tsa semologô seo ké tse Motswana o neng a di ntsha dikgamêlô, tse a gamêlang mo go tsôna le tse a gêlêlang metsi mo go tsôna. Dintlha tsa tsôna o na a di baakanya sentlê, go bolokêla motsokwe wa dinkô mo go tsôna. Kana o na a gôga wa dinkô mme e le o o bogalegale wa Kgwadibane. Letlalô la

kgomo le ne le na le tirô e kgolo bogolo. Ké lônâ le bo-rraetsho ba neng ba le sega diphatê, tse ba di alang, mme ba rôbala monate thata thata, fa ba adile tsôna. Letlalô la kgomo ké lônâ le ba neng ba le sega diaparô tsa bônâ, tsa banna le tsa basadi, dikobô le mesese. Tôta le ditshega di ne dia tle di dirwe ka letlalô le le sugilweng sentlê le le bolêtalêta la namane, le le sa bolaeng. Dithako ba ne ba di tsaa kae, fa e sé mo go lônâ letlalô la tlhôngô ya lekaba. Ké lônâ le le tiileng bogolo, le ba neng ba le sega bo-mphetšane, ba ba tsamayang ba ba rwele, ba gata mmitlwa, e sa ba tlhabe. Ba ne ba itse go tsamaa sentlê thata ka dithako tseo mo metlhaheng ya magônônô le mo dilokong tsa masu le tsa maokana; gotlhe o no o ka utlwa, fa monna a tônâ, a itlhaganetse go batla dikgomo, a o ragêla kwa moragô, mmu wa teng, go ntse go re: Gaba, gaba, gaba, gaba, a tsere dimologô tse di kgwêbana le tse di thamagana ka motlhala, gore a be a di bonê.

Dilô tsa polokêlô le tsôna di ne di dirwa ka letlalô la kgomo. Ké mang yo o sa itseng lekuka, le ba neng ba dirêla maši a a themileng mo go lônâ, le go a isa kwa gae ka lônâ, ba tswa kwa merakeng. Lekuka leo ba ne ba le dira ka letlalô la kgomo. Kgetse ya polokêlô le yônâ e ne e le ya letlalô la kgomo. Tôta le dilô tsa tlhabanô di ne di dirwa ka letlalô la kgomo, jaaka thêbê le patana ya metswi, e e neng e bidiwa kgôtlôpô. Seditso sa kgomo le sônâ se ne se sa latlhiwe fêla; nyaya, ké se Motswana o nang a foka dintsi ka sônâ, gongwe a kgaba ka sônâ, bogolo mo ntweng. Dithakwana tsa yônâ, a ga sé tsôna, tse bo rra-dipatana ba neng ba laola ka tsôna ba kotame fa fatshe, ba itshasitse ka mafura a yônâ, ba re di ba supetsa tse di sa itsiweng? Rure go no go sé sepê sa kgomo, se Motswana o neng a se latlha; tôta le bolôkô jwa yônâ, a ga sé jônâ, jo Motswana o neng a bo

tlhakanya le mmu, o a agang ka ôna gongwe a bitielang ntlo ya gagwe ka ona, gore e se sengwe ké dipula? Ee, bolôkô ké jôna jo o nang a e kgapa ka jôna, gore e nné e e phêpa, e ntlê.

Kgomo, botshelô, ee, re ka re Modimo wa Motswana. Ké yôna e o nang a e ntsha bogadi, a rêka ka yôna bana, fa a ea go nyala. Ké yôna e o nang a bediwa ké lekgotla ka yôna, fa a sentsê, a dirile molato. Kgomo, segotlhe sa Motswana. Ké yôna e o nang a e palama, fa a êta; a e belesa dithoto tsa gagwê, fa a huduga, gongwe e o nang a thota makuka a gagwê ka yôna kwa morakeng, a a isa kwa gae.

Kafa Motswana o nang a tlotla kgomo
ka teng.

Fa re gopola dilô tsotlhe tseo, ga re ka ke ra gaggamala go utlwa go twe, Batswana ba bogologolo ba ne ba tlotla kgomo thata-thata, ba e rata gagolo. Erile batho ba basweu ba tsena mo lefatsheng leno, le go aga teng, basimane ba Batswana ba ne ba tle ba ee go ba disetsa dikgomo le go ba dirêla ditirô tse dingwe, mme ba amogele kgôngwana ya moroba ka ngwaga mo tirong ya bôna. Madi ba ne ba sa a batle; nya-ya, ba ne ba batla fêla yôna kgomo, mme ba sa lape go dira ngwaga o o tletseng; ba ntse ba itshokile, gore ba tlê ba amogêlê kgomo. Ka jeno go batliwa madi le diaparô le ditabogwana, tse di bidiwang bycicle (baisikela) le dilô tse dingwe, tse di phatshimang le tse go tshamikiwang ka tsôna, dikgolokwe tse di rakiwang (ball) le tse dingwe tse di ntseng jalo, tse motho a sa kakeng a phela ka tsôna. Kgomo bontsi jwa basimane ba Batswana ga ba tlhole ba e itse. Basimane ba pele ba ne ba golêla kwa morakeng, mo dikgomong, ba di disitse, ba di gama, ba anya merokotso ya tsôna, ba ala phatê ya letlalô la

tsôna, ba apere tshega ya namane ya tsôna, ba ôra molelô fa morakeng wa tsôna, ba arametse letsatsi, ba ntse ba di disitse, mme ba tletse boitumêlô fêla.

Mme ka mosô, fa ba tsoga, ba ise ba di bolotse, gongwe maitsoa, fa ba sena go di gorosa, ba tsene mo go tsôna, basimane ba ba ntshonyana, ba o letsa molodi o monatenate, o ba o gôgêlang kwa teng, gongwe ba o ntshetse kwa ntlê ba o bopetse molomo wa bôna o bile o le ntshanyana. Ba ne ba le ditswerere tse dikgolo mo kaong e e sugilweng sentlêntlê, e e bolêtalêta, e e segôlê se se ntlê, ba itse go e latlhêla le go e kapa, ba le dinatla ka go tla tlhako ya kgomo. Mme jaanong ha ba tsenye mo go sôna semologô sa naka kgolo, se se fufulang dinkô, O utlwe fêla kgamêlô e duma, O bone lefulô le phophoma, O be O je monate, O itumele.

Maši a yôna fa a themetse mo makukeng, mme makuka a tletse, ba di belese, dimologô tse di phatswa, ba di gabelle ba palame tshojwa tse dinkgwê, ba a ise kwa gae, kwa bagolo ba a amogêlang teng ka boitumêlô jo bogolo; ba aa nwe, ba ntse ba e tlotla kgomo, e e ba ntsheditse ng maši ao, ba e boke ka sebôkô se se reng:

Malenkhu 1) a marumô 2)

Seapaa lotoutou, 3)

Modimo o nkô e metsi,

Mogodungwana 4) o molelô,

More mfisa banna ditedu,

Dinyamafura 5) di sa a tloleng!

Selô sa mosimane wa Mokalaka!

Ka nna nayô, ka tlhôka borôkô;

Ka e tlhôka, le gôna ka tlhôka borôkô.

Kgomo, Modimo wa mo gae,

Modimo o o jeleng rarê,

Le nna ngwana o tlaa nnja!

Kgomo lotlhanya ditsaba,

Banyana ba re, e re ha e lela e be e re,

mmuô!

Mme bagolo ba re, ea bo e re, marumô!
Ka e sé dikgomo, e le ditsosamodimo! 6)
Kgomo e bolaile banna ba le bantsi!
Naa, lona basadi lo bolawa ké eng?

A bo rona banna re ipolaa,

Re ipolaa ka go tlabana ntwa!

Manong ga a ke a nna Mapiping fêla,

A ba a bôna dinama tsa batho,

Tsa banna, ba na ba tlabanêla ngope. 7)

Mma, mpôna ka mosô ke bolola,

Kampô ke eang go boa, ga kitse!

Makolwane re bo madi a tlahageng,

Re bo madi matlalatlala le naga!

Naa, motho yo o rile: kgomo 8) ké mang?

O koo a rile: Mmankgwana! 9)

A rile: Monamaladi mokôkôtlô wa serêma
banna,

Ka o ntse o kgaola batho mekwatla.

Phuthollô ya mafoko, a a sa tthaloganyese-
geng sentlê a sebôkô seo, ké e:

- 1) Dilô di kgobokanye jaaka motshitshi mo kaleng ya setlhare.
- 2) Di letile marumô, gore di tlê go tlabanêlwa.
- 3) Maši, selô se se bolêta jaaka bupe. Pula fa e le dithole, go twe e letoutou.
- 4) Maši a molelô.
- 5) Go nya ké go tswa; nkgwana, fa e santse e le e ntša, e ise e ngame, mme metsi a tswa mo go yôna, go twe: ea nya. Nama, fa e apeilwe, mme mafura a tswa mo go yôna, go twe: mafura a nya mo nameng.
- 6) Modimo o tsosiwa ka ntwa.
- 7) Ngope go teiwa dikgomo.
- 8) Leina la kgomo le tswa mo lefokong la: kgomoroladilô.
- 9) Ké go re: Mmadinkô.

Fa sebôkô seo se bua jalo, ké ka gonne:
Monna o na a sa kake a nna le ngwana, yo e

leng wa gagwê, fa a ise a ntshe dikgomo tsa bogadi pele. Jalo hêê, fa di ka tlhokafala mo sakeng, go no go se tsela ya bobedi, ya go di rua, fa e se go re, a eê go di gapa. Monna yo o ntseng jalo o na a bolola le ba bangwe, a ee bonokwane, ebong go ea go gapa dikgomo tsa ditšaba di sele, le ha go ntse go itsiwe go re, di tlaa latêlwa ké beng ba tsôna; jaanong go tsoge ntwa.

Mebala ya dikgomo.

Ba kae ka jeno basimane ba Batswana, ba ba sa ntseng ba itse le e leng tôta mebala ya dikgomo? O ka utlwa mosimane a bua kaga kgomo e phatshwana, a re: e naana. E ile mebala ya dikgomo, ga e tlhole e itsiwe. A re e ithuteng, gore e se ka ya re timêlêla gotlhe. Jaaka puô ya Batswana e le e ntlê-ntlê, e e gaisang dipuô tse dintsi thata, jalo le kwa e kayang mebala ya dikgomo teng, puô ya Setswana e e kaya go gaisa bontsi jwa dipuô tse dingwe. Puô ya Setswana e kaya mmala mongwe le mongwe, le fa e le mmala o o tlhakantseng mebala ya leina le le lengwe fêla, mme ebile e itse go o kaya ka mokgwa, o o sa tsholeng o ka belaêlwa go re, o kayang. Mebala ya dikgomo ké e:

Ka Setswana:

Ka Seburu:

Tona	Namagadi	
Ntsho	Tshwana	Swart
Tshweu	Tshwaana	Wit
Khunou	Khunwana	Rooi
Tshêtlha	Tshêtlhana	Geel
Kwebu gongwe	Kôtswanagongwe	Blou
Putswa	Putswana	
Thokwa gongwe	Thokwana gong-	Bruin
Phifadu	we Phifatswana	
Tuba gongwe	Tubana gongwe	Vaal
Thokwa	Thokwana	
Nkgwê-phifadu	Kgwana	Swartwitrug

Nkgwê-khwibidu	Kgwana	Rooiwitrug
Tshumu-phifadu	Tshunyana	Swartbles of Swartwit- pens
Tshumu-khwibidu	Tshunyana	Rooibles of Rooiwit- pens
Phatshwa	Phatshwana	Swartbont
Nala	Naana	Rooibont
Tilodi	Tilotsana	Swartskiller
Thamaga	Thamagana	Rooiskiller
Kgwêba	Kgwêbana	Rooiskiller- pens
Tlhaba	Tlhabana	Bruingeel- bek
Tšampa	Tšampana	Swartbruin- skiller

Fa e le podi, e sé kgomo goa tle go twe:

Khukwa	Khukwana	Swartbruin
Ngôlô	Ngôlwana	Swartgeel- bek

Se sengwe se mo mebaleng e se lemogisang bonatla jwa puô ya Setswana, ké fa e utlwisa sentlê go re, a selô ké se se tona kampô a ké se se namagadi. Ga go na dipuô tse dintsi, tse di itseng go farologanya selô sentlê jalo go re, kwa e kayang mmala wa sôna teng, e be e setse e lemogisa go re, a selô ké se se tona gongwe a ké se se namagadi. A puô e ntlê-ntlê rure.

Go ka nna molemô thata thata, fa bana ba Batswana, bogolo ba ba mo metseng ya batho basweu, ba ba sa itseng mebala ya dikgomo, ba ka ithuta mebala eo, gore ba se tshegiwê, fa ba ea kwa gae, mme go bônala, ba sa itse mebala ya dikgomo. A e re ba bôna dikgomo, ba tsêêlê mebala ya tsôna kgang. Ké gôna ba tlaa e ithutang sentlê, gore ba se rêê kgomo e phatshwana, ba re: ké e naana.

18. MATLHOKO A DIKGOMO.

Lefatshe la Afrika borwa ké lefatshe, le le nang le ditshwenyo tse di ntsi. Re itse gore, kô-mêlêlô ea tle e kganele batho go lema ka nakô e e lebanyeng, gore dijalo, ebong mmopo le mabêlê, di bônê go ka butswa, seramê se ise see we. Fa gongwe gapê, fa pula e nele sentlê, batho ba lema, dijalo tsa mela, tsa gola sentlê, tsa ba tsa solofetsa gore, difala di tlaa tlala, tsa ea go senngwa ké sefakô ka nakô e le engwe fêla, gongwe tsa jewa ké tsiê ka letsatsi le le lengwe fêla, gongwe tsa bolawa ké seboko. Batho ba ba neng ba solofetse gore, ba tlaa bôna letlôtlô, ba se ke ba robe le fa e le go le gonnye fêla.

Mme ga sé dijalo fêla, tse dia tleng di senyege jalo; nyaya, ké mang yo o goletseng mo lefatsheng la Afrika borwa, bogolo mono Transvaal, mme a sa itse kafa dinku le dipitse dia tleng di fele ka teng ka botlhoko, jo boa tleng bo ipontshe ka sebaka sa letlhafula, bogolo ha dipula di na thata? Pula ké lesego mo lefatsheng leno la kômêlêlô. Fa e saa ne, tlala e bolae batho, dikgomo di swe ka bokoduê; mme fa e ka na thata thata, go tsoge matlhoko mo bathong le mo dipitseg le mo dinkung. Gonne botlhoko jwa batho, jwa mogote le botlhoko jwa dipitse le jwa dinku, jo bo bidiwang: Leleme le le putswa (Bloutong), ké matlhoko a a tsamayang mmôgô; mme a ne a ipontshe fêla, fa dipula di sa tlhókafale, mme di na thata. Batlhalefi le bôna ba re: Botlhoko jwa dipitse le jwa Mogote mo bathong ké dilô tse di tsisiwang ké menang. Jaanong ké ka ntliha ya moo, matlhoko ao a tle a bonwe fêla, ha dipula di na thata thata; gonne ké gôna menang ea tle e nne teng thata. Mme ka nnete fa motho a ka itisa, gore a se ka a lomiwa ké menang, gongwe a dise dipitse tsa gagwê, menang e se ka ea di atamêla, matlhoko ao a tle a se ke a bônale. Kantliha ya moo, batho baa

tle ba tshase dipitse tsa bôna ka mafura a lobonê (lampoli), gongwe ba e tlhabelele mo nameng ya pitse fa molaleng ka lomaô lo lo bidiwang »Spuit«; ba di boloke jalo, gore di se ka tsa lwala. Batho le bôna baa tle ba ipoloke mo botlhokong jwa Mogote, jo bo bidiwang Malaria, ka go baya lesire la tshipi mo mejakong le mo difenstereng tsa ntlo, le go thibêla menang jalo, gore e se ka ya tsêna mo tlung.

Dikgomo le tsôna go na le matlhoko a le mantsi mono Afrika borwa, a a di tlhasêlang a di bolaya. Tôta le ha e santse e le namane, e be e setse e tshwenngwa ké botlhoko thata. Ké mang yo o goletseng kwa morakeng, mme a sa itse botlhoko jwa *Letshollô* gongwe jwa *Diboko*, gongwe jwa *Sebete*, jaaka boa tle bo swetse dinamane? Fa gongwe Letshollô le diboko le Sebete dia tle di se ke di tshwenye thata; mme fa gongwe gapê, di ipontshe ka bogale, jo bo utlwisang botlhoko; mme go sé opê, yo o itseng go re, go tswa kae, ha ka ngwaga o mongwe matlhoko ao a le bokgwa-bo; mme mo ngwageng o mongwe gôna a ipontshe ka bogale jo bogolo.

Mme ha namane e sena go gola, ya ba ya fusiwa, ya nna kgôngwana, foo ea tle e tshwarwe ké botlhoko jwa *Madi*, jo bo e tlhakanyang tlhôngô, bo e dikolosa, fêla jaaka ekete ea tsênwa; gongwe e tshwarwe ké botlhoko, jo bo bidiwang *Serotswana* (Sponssiekte), jo bo e rurugisang sehuba le letsôgô la letlhakore le le lengwe.

Mme botlhoko, jo boa tleng bo swetse moraka otlhe, jo bo tshabêgang thata thata ka ntlha ya moo, ké botlhoko jo bo bidiwang *Ntêrêmane* (Longsiekte). Ntêrêmane ké botlhoko jwa makgwafo. Bo ne boa tle bo bodise makgwafo a kgomo gotlhe gotlhe go re, a be a fêlê gotlhe; kgomo e swe jalo, ka e sa tlhole e na le lekgwafo. Ntêrêmane ebile ké botlhoko jo bo tshêlang; ké go re: ha kgomo e le engwe e ka

lwala, bo tlaa di ralala tsotlhe; mme ga go nke go nna di le dintsi, tse di sa lwaleng, mme bontsi jwa tsôna bo tlaa swa. Ké ka ntlha ya moo, botlhoko joo bo ne bo boifiwa thata thata, go gaisa matlhoko otlhe a mangwe a dikgomo. Botlhoko jo bongwe bo tsile mo lefatsheng le ka 1894. Pele ga moo, bo ne bo sa itsiwe mo Afrika borwa. Ké botlhoko *jwa Dithako le Melomo*. Mono bogolo bo ne bo ipontsha mo ditlhakong ka go di bodisa, gore kgomo e palêlwê ké go tsamaya. Fa gongwe ditlhako tsa yôna di ne di gola, di nna di leele-leele, gore di be di ôbêgêlê kwa godimo. Mme botlhoko jo bo neng bo tshabêga go gaisa matlhoko otlhe a dikgomo, ké jo bo tsenyeng mo lefatsheng la Afrika borwa ka 1896, bo tswa kwa Botshêka, kwa ntlheng ya Matebele. Mo sebakeng seo Trene e e yang kwa Rhodesia e ne e ise e nne teng. Jalo hêê: dilô tsotlhe di ne di isiwa ka dipholo le makoloi kwa Rhodesia mo metseng ya Bolowayo le Salisbury. Jaanong botlhoko joo boa tsêna mo mafatsheng ao, mme batho ba ba thotang dilô tseo, ba bo tsisa kwano ka dipholo tsa bôna. Batho ba bantsi ba ne ba swêlwa ké dipholo tsotlhe tsa bôna mo tseleng; ba ba ba tlogêla makoloi a bôna mo nageng, ba boêla ka dinaô kwa gae. Ka botlhoko joo bo ne bo tswa ntlheng ya Bolowayo, Batswana ba ne ba bo bitsa: »*Bolawane*«. E ne e le botlhoko jwa Lerôbôrôbô, jo bo feditseng dikgomo mo Transvaal. Fa gongwe, ha moraka e le wa dikgomo di le 100, ha di ka tlhasêlwa ké botlhoko joo, go ye go sala di le pedi fêla; mme ha di ka nna dintsi, motlhamongwe go sale di le tlhano.

E ne e le botlhoko, jo bo sa tlogeleng sepê. Le diphôlôgôlô bo ne bo di tshwara, bo di bolaya. Mo sebakeng seo, lefatshe la Transvaal le ne le tletse diphôlôgôlô thata thata, tse dinnye le tse dikgolo, go tswa Phuduhutswaneng, go ya Bo-Kgokong le Nare le Pudumô: go no go sa tlhókafale sepê sa dilô tseo. Ka jeno di kae? Di feditswe

ké botlhoko jwa Bolawane; mme tse di neng di santse di setse, tsa jewa ké ntwá ya Maburu. Botlhoko jwa Bolawane, ka bo feditse dikgomo tsa lefatshe la rona, bo bile bo ne boa ya le matlhoko a tsôna. Ké jôna jo bo jeleng Ntêrêmane le botlhoko jwa Ditlhako le Melomo. Erile botlhoko jwa Bolawane bo sena go feta, le ôna matlhoko ao, a bo a ile, a sa tlhole a bônwa. Le ka jeno botlhoko jwa Ntêrêmane ga bo ise bo bonwe gapê, etswe mo sebakeng sa pele Bolawane e ne e le botlhoko jo bo tletseng thata mo Transvaal.

Moragô ga Bolawane go na ga tla Botlhoko jwa *Santlhokwe le jwa Lebêtê*; boa latêlwa ké botlhoko jo bo bidiwang jwa *Dikgofa* (Tick-feaver), ka e le jo bo tsamaisiwa ké dikgofa, go bo tsaya mo kgomong e e lwalang go bo isa kwa go e e fodileng. Jaanong bošeng go tsenye gapê Botlhoko jwa Ditlhako le Melomo, jo bo kileng joa ipontsha ntlheng ya Madikwe ka 1894, mme boa nyelediwa ké Bolawane ka go bolaya dikgomo tsotlhe, gore go sale di se kae fêla.

Bontsi jwa matlhoko ao ké a a tsileng mono ka go tswa kwa mafatsheng a mangwe; a tla mono ka dikgomo tse di tsisiwang mono, di tswa teng. Bogolo e ne e ntse e le ntsha ya Botshêka, kwa matlhoko a mantsi a neng a tswa teng.

Kalafô ya Matlhoko a dikgomo.

Ga go na motho opê, yo o ka lebêlêlang fêla, ha dilô tsa gagwê di bolawa. Mongwe le mongwe oa tle a leke ka thata gongwe ka maanô go di femêla mo mmolaing wa tsôna. Le ntlheng ya Botlhoko jwa dikgomo go lekilwe thata go bôna molemô, o o ka thusang mo go jôna. Rure, Modimo ga oa bua lefêla, ka o reile motho oa re, a laolê lefatshe. Tlhaloganyô, e Modimo o e mo neileng, o e dirisitse thata kwa go neng go batlêga teng go re, a ithuse mo dilong

tsa lefatshe gongwe ka tsôna. Bontsi jwa matlhoko a dikgomo, jaaka bo kailwe mo lekwalong le, batho ba kgonnê go akanya selô sengwe, se ba ka bo alafang ka sôna; mme kwa ba pale-tsweng teng go bo alafa, foo ba akantsê sengwe, se ba ka bo thibêlang ka sôna go re, bo se tlê mo dikgomong, gongwe, ha bo setse bo di tlhasetse, tse di iseng di lwale, di se ka tsa tshwarwa ké jôna.

Botlhoko jwa dinamane, jwa Letshollô le jwa Diboko ké jo bo alafiwang ka Mafura a lobônê (Lampoli), ka go e nosa namane, gore e hupê gangwe gongwe ga bedi. Ha e le botlhoko jwa tsôna jwa Sebete kana Motswana mongwe le mongwe, yo o goletseng kwa merakeng ka go disa dikgomo, o na a itse setlhatshana, se Batswana ba neng ba se nosa dinamane, mme kantlha ya moo le sôna, ba se bitsa Sebete. Ba ne ba êpa modi wa sôna, ba o apee, ba nose nama-ne, e e tshwerweng ké sebete, metsi a ôna, ha a sena go tsidifala.

Serotswana ka se ne se rurugisa kgongwana fa sehubeng le mo letsogong, se ne se itsiwe ka morurugô oo, o e reng motho a o tobetsa o re: Gwa, gwa fêla jaaka sale e ntša ya pitse, ha motho a e pagame. Morurugô oo o ne oa tle o segiwe ka thipa, fêla jaaka motho o na a tle a segiwe, ha a tshwenngwa ké madi. Jaanong ha morurugô o phantsitswe jalo, go tshelwe Terpen-tene mo go ôna, mme ha kgôngwana e ise e lwale thata thata, e fole ka bonakô le dinthônyana tsa mosegô oo, di fole ka pelê.

Ntêrêmane ké êna yo o neng a sena kalafô. Go lekilwe thata thata go bôna setlhare se se ka mo alafang, mme go reteletse. Ké dinyaga tse dintsi thata Ntêrêmane a ntse a tletse mo lefatsheng la Afrika borwa, mme batho ba ntse ba leka ka se le seele; mme le ha go ntse jalo, Bolawane o na a tla go tlosa Ntêrêmane mo lefatsheng go ise go bonwe molemô, o o ka mo alafang. Se

se kgonnweng fêla, ké go mo thibêla, gongwe go mo tlosa ha a setse a tsenye. Foo go ne go tsêêwa lekgwafo le le bodileng la kgomo e e suleng; motho a tshware tse di santseng di fodile, a sege mogatla fa godimo ga seditse, a bofelele kgabetlanyana ya lekgwafo leo mo nthong eo. Lekgwafo leo le tlaa rurugisa mogatla go ya kwa maragong. Fa gongwe mogatla o be o kgaoge, mme kgomo yôna e se ke e swe fêla, gongwe e se ke e nne tse dintsi, tse di swang. Gongwe go no go tsêêwa madi a a metsi, a a mo dibodung tsa makgwafo a kgomo e e suleng, mme madi-metsi ao a nosiwe dikgomo tse di sa ntseng di itekanetse, engwe le engwe ya tsôna segwana (beker) se le sengwe. Dikgomo tse di nositsweng jalo, le ha di ka lwala, ga di nke di lwala thata, mme bontsi jwa tsôna bo ne boa tle bo fole ka pelê; mme ha di fodile, e be e le go re, jaanong ga di kake di tlhola di tshwarwa ké ntêrêmane, jaaka go ne ga tle go twe: di soutile, ké go re: jaanong di na le phemêlô mo botlhokong joo, fêla jaaka letswai (sout) le femêla nama gongwe letlalô mo go boleng.

Botlhoko jwa Ditlhako le Melomo go no go lekiwa go bo alafa ka go tshêla mafura a lebônê (Lampoli) mo ditlhakong. Go no ga tle go thuse, mme botlhoko joo ga boa ka boa naya batho sebaka sa go leka sentlê go bo alafa, gonne bo akofile boa tlosiwa ké Bolawane mo lefatsheng, ka go ja dikgomo tsotlhe.

Kafa Mmusô o thusitseng, mme o sa ntseng o thusa ka teng.

Mo sebakeng sa go tla ga Botlhoko, jo bo bidiwang Bolawane, lefatshe le le ne le santse le atlhame, le sa pitlagana jaaka ka jeno, batho ba ise ba nne bantsi thata jaaka gompieno. Jale hêê: matlhoko a dikgomo a ne a tle a tihasele lefatshe

ntlha engwe, mme a felele foo, bontsi jwa batho bo sa itse go re, botlhoko bo teng. Ka go no go ntse jalo mo sebakeng seo, mongwe le mongwe o na a itekêla ka nosi go alafa matlhoko, a a tshwarang dikgomo tsa gagwê; gongwe a thusiwe ké ba ba bapileng naê, mmusô o sa itse sepê go re, golo gongwe go na le botlhoko, le ha go no go laotswê go re, matlhoko a a tshwanang le bo-ntêrêmane, a a tshêlang, a itsisiwe kwa molaong; ba bantsi ba ne ba sa tlhokomele melaô e e ntseng jalo. Mme le kwa e neng e tlhokômêlwa teng, go no goa tle go itsisiwe Morêna yo o bidiwang Fêlkôrnetê, mme go bolelelwe beng ba mafatshe a a dikanyeditseng leo go re, ba disê dikgomo tsa bôna, gore di se ka tsa ya go fula kwa ntlheng ya kwa botlhoko bo leng teng, mme go felle foo.

Dilô di ne tsa fetolwa ké botlhoko jwa Bolawane, ka e ne e le jo bo gapang dikgomo tsotlhe. Erile bo utlwala, bo atamêla, Mmusô wa leka go bo thibêla, ka go tswala Molelwane wa Transvaal le wa lefatshe la Tshireletso. Oa baya badisa teng, ba ba tshwanetseng go thibêla tsotlhe, gore go se ka ga tsêna sepê kwano go tswa kwa lefatsheng leo. Tôta le batho, ha ba rata go tla kwano, ba ne ba tshwanetse go itshekisiwa pele. Tsotlhe tseo tsa se ka tsa thusa, botlhoko boa tsêna go ntse go lekilwe jalo go bo thibêla. Erile go utlwala, bo tsenye, Mmusô oa rêka dikgomo tse bo bonwang bo tsenye mo go tsôna, oa di bolaya, go leka jalo go bo kganêla. Le gôna ga sé ka ga thusa, boa tswêlêla pele. Jaanong Mmusô ka o bôna go sa thuse, oa batla thusô mo batlhalefing ba lefatshe; mme ka nnete oa bôna kgakololô le maanô a molemô, o o tlabêlwang mo dikgomong. Molemô oo oa thusa thata, kwa dikgomo di neng di sa ntse di le teng. Mo ntlheng e e atametseng lefatshe la Tshireletso gôna dikgomo di ne di setse di fedile, di jelwê ké Bolawane. Mme le foo Mmusô oa thusa ka go rêka diêselê, tse batho ba bonyeng go lema

ka tsôna. Mme kwa ba neng ba sa lema teng, oa thusa ka mmopo, gore batho ba se ka ba swa ka tlala.

Moragô ga Bolawane go tsile botlhoko jwa Santlhokwe le jwa Lebêtê. Mme le foo Mmusô wa thusa gapê ka melemô, e e tlihabêlwang mo kgomong. Le ka jeno o sa ntse o ntse o thusa ka melemô eo. Molemô wa Lebêtê mongwe le mongwe a ka o bôna mo Mmusong, e sé ka sepê. Molemô wa Santlhokwe ôna o ka o amogêla ka tuêlônyana e se kae. Melemô eo le yôna e tlihabêlwa mo kgomong ka lomaô lo lo bidiwang Spuit ka Seburu. Ha motho a ka dira jalo ka ngwaga mongwe le mongwe, a ka boloka dikgomo tsa gagwê mo matlhokong ao.

Ha e le botlhoko jwa Dikgofa jôna ekele bo na le go ka thibêlwa fêla ka go patikêla dikgomo mo bodibeng jwa metsi a a tshetsweng setlhare se se bidiwang: »Little Dip«. Ka ntlha ya moo Mmusô o laotsê go re, kwa botlhoko joo bo leng teng, jaaka kwa Natal, batho ba agê madiba a a ntseng jalo; ba nnê ba šapisê dikgomo tsa bônê mo go ôna ka nakô le nakô.

Botlhoko jwa bofêlô, jo bo simolotseng mo Kôpanong ya Afrika borwa, ké jwa Ditlhako le Melomo, jo bo bidiwang Botêtê. Le jôna Mmusô o lekile go bo thibêla; mme ga sé ka ga thusa. Le jaanong o sa ntse o ntse o leka go bo bolaya ka go bo agêlêla ka tisô, kwa bo bônalang teng. Go ka itumedisa thata, ha go ka kgônêga. A le rona re nnê re thusê Mmusô; re sa o tlihabantshe, kwa o lekang go thusa teng jalo; mme bogolo re thusê, gore o kgônê.

Dikarolo tsa Mogorosi II.

	Tsêbê.
1. Kôpanô ya Afrika borwa	3
2. Batswana	5
3. Ditšaba tsa Batswana	10
4. Dikgosi tsa ditšaba tse dikgolo tsa Batswana	13
5. Puô ya Setswana	15
6. Dipina le Melodi ya Batswana	20
7. Melodi le Difela tsa Batswana	22
8. Diletsô gongwe Dikwadi tsa Batswana	28
9. Motshamekô wa Batswana	31
10. Botlhole le Molemô wa batho batsho	33
11. Dinaane gongwe dinêêlwana tsa Batswana	35
12. Tshure le Setswamotlhokong	37
13. Dinakana tsa ga Tlhôlwê le Mmutlê	43
14. Lobôkô gongwe Sebôkô	45
15. Diane tsa Batswana	56
16. Ngwaga wa Batswana	62
17. Kgomo le Mebala ya yôna	69
18. Matlhoko a Dikgomo	76

